

PREGLED HRVATSKIH ISELJENIČKIH DRUŠTAVA U JUŽNOJ AMERICI DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Dr Ljubomir Antić

Povijest hrvatskog iseljništva u Južnoj Americi sve do nedavno nije sustavno istraživana.¹ Zbog toga su publicirani podaci veoma šturi i uglavnom se nalaze razbacani po tisku specijaliziranom za iseljeničku problematiku.² Tu se radi pretežno o sjećanjima iseljenika ili povratnika koja zbog takvog karaktera rada moramo uzeti s rezervom. Ovakvi radovi nemaju znanstveni aparat i teško je pretpostaviti da su rađeni na temelju izvornog povijesnog materijala. Nešto vrijednije podatke nalazimo u iseljeničkom tisku³ no i ovdje su nepouzdaniji jer su često kontradiktorni. No, ipak glavni problem je što mnogi iseljenički listovi iz Južne Amerike, koji su izlazili do prvog svjetskog rata, nisu sačuvani, odnosno sačuvalo se samo po nekoliko primjeraka.⁴ Vrijedniji izvor od iseljeničkih listova su domaće novine koje su izlazile u istraživanom vremenu. U njima nailazimo na mnogobrojna pisma iseljenika u kojima ovi opisuju stanje u našim iseljeničkim kolonijama. Ovdje u prvom redu mislim na zadarski »Narodni list« na dubrovačku »Crvenu Hrvatsku« i riječki »Novi list«. Arhivskog materijala iz ovog perioda ima malo.⁵ Nešto građe može se naći u Arhivu Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, te u Arhivu Zavoda za migracije i narodnosti u Zagrebu.

Da bismo lakše mogli ući u uzroke osnivanja relativno brojnih hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi u ovom razdoblju, kao i u njihov poli-

---

¹ Najviše podataka na jednom mjestu o ovom problemu nalazimo u radovima: Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb 1968., Lucas Bonačić-Dorić B., *Historia de Los Yugoslavos en Magellanes I—III*, Punta Arenas 1941, 43, 46. Krunoslav Janda, *Argentina*, Zagreb 1913., Marcel Kolin, *Jugosloveni u Južnoj Americi u radu za svoj narod*, Zagreb 1920. i (Drago Bosiljevac), *Po Južnoj Americi*, Split 1928.

² Od takvih časopisa u Hrvatskoj su prije 2. svjetskog rata izlazili: *Iseljenik*, *Novi iseljenik*, *Hrvatski iseljenik* i *Iseljenička nedjelja*, a nakon rata: *Matica* i *Matica iseljenički kalendar*.

³ U radu ćemo citirati gotovo sve iseljeničke listove koji su izlazili u obrađivanom vremenu.

⁴ Iznimke su mjesečnik *Iskra slavjanske slobode*, Buenos Aires, 1888., koji je sačuvan u cijelosti (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu) i tjednik *Domovina*, Punta Arenas, 1913—1916, od koje nedostaje samo desetak brojeva. Potonja se čuva u Zavodu za migracije i narodnosti u Zagrebu.

⁵ U Arhivu Hrvatske nema na pr. iseljeničkog fonda.

tički značaj, smatramo neophodnim dati jedan kratak pregled povijesti hrvatskog iseljeničtva u vremenu u kojem su nastajala.⁶

Za početak emigriranja iz Hrvatske u Južnu Ameriku, a koje se može označiti kao iseljavanje, treba uzeti 70-te godine prošlog stoljeća.⁷ Prije toga nemamo podataka o masovnijem prisustvu Hrvata u Južnoj Americi a za to razdoblje imamo nekoliko potvrda. Tako u pismu iz Callao (Peru) od 27. ožujka 1876. godine, Jerko Perković javlja uredniku zagrebačkog »Vienca«⁸ da u to vrijeme u Peru boravi preko 3.000 naših ljudi.⁹ Ako je broj i preuveličan ipak ostaje činjenica da je naših ljudi u Peru 1876. godine već toliko da osnivaju svoje društvo, a razmišljaju i o vlastitoj školi.¹⁰ U prilog tvrdnji da znatnije iseljavanje Hrvata u Južnu Ameriku počinje 70-tih godina prošlog stoljeća, govori i činjenica da je u tom desetljeću tamo osnovano već nekoliko naših društava o čemu će biti riječi kasnije.

Mnogobrojni dokumenti govore da su u Južnu Ameriku u ovom razdoblju iseljavali u golemoj većini Hrvati iz Dalmacije i iz Hrvatskog primorja. Osobito je snažna emigracija bila s otoka Brača, Hvara, Korčule i Visa te s dubrovačkog područja. Ovu tvrdnju podkrijepit ćemo izvorima kad budemo govorili o pojedinim kolonijama u kojima su nastajala naša iseljenička društva.

Našim iseljenicima u Južnoj Americi nisu bile podjednako zanimljive sve republike kao zemlje useljenja. U nekima u navedenom razdoblju uopće ne nalazimo naše ljude, koji su se uglavnom naselili u Argentini, Čileu, Peruu, Boliviji i Urugvaju. U okviru ovih država vršila se i reemigracija hrvatskih iseljenika.

Utvrđivanje broja naših ljudi na ovom kontinentu do prvog svjetskog rata predstavlja velik problem. Glavni uzrok tome je što u zemlji iseljenja nije vođena statistika.¹¹ Zbog toga su sve brojke koje se navode u literaturi i izvorima aproksimativne i trebaju se uzimati s rezervom. Osim toga cifre o ukupnom broju naših iseljenika pojavljuju se tek na kraju razdoblja koje obrađujemo, dok za prethodno razdoblje imamo samo podatke za pojedine kolonije. Tako istaknuti iseljenik Juraj Jordan (Čile) u nemogućnosti da dađe precizan broj, navodi da naših u Južnoj Americi za vrijeme prvog svjetskog rata ima od 30—50 tisuća.¹² Miće Mičić, koji kao član Jugoslavenskog odbora u Londonu boravi među našim iseljenicima u Južnoj Americi, javlja Anti Trumbiću 1917. godine, da naših tamo ima između 25 i 30 tisuća.¹³ Koliko su ove brojke nepouzdana možda najbolje ilustriraju ovi podaci: Krunoslav Janda koji neposredno pred prvi svjetski rat boravi među našima u Argentini bilježi da ih je tamo 40.000,¹⁴ dok M. Mičić, koji je nakon samo nekoliko godina također na

⁶ Ovaj pregled dajem na temelju rezultata do kojih sam došao radeći na zadatku »Hrvatsko iseljeničtvo u Južnoj Americi do 1. svjetskog rata« u Centru za istraživanje migracija u Zagrebu.

⁷ Kao prvi naši ljudi na ovom kontinentu, u gotovo svim radovima koji se bave ovom problematikom, spominju se: Basiljević (Dubrovčanin u peruanskoj luci Callao 1535.), Divovići i Skrabonje (također Dubrovčani u Peruu), Šimun Matulić (iz Postira na Braču u Montevideu u drugoj pol. 18. stoljeća), Buratović (iz Vrbanja na Hvaru u Argentini sredinom 19. stoljeća) itd.

⁸ Urednik *Vienca* tada je August Senoa.

⁹ *Vienac*, Zagreb, 20. V. 1876.

¹⁰ Isto.

¹¹ A zemlje useljenja registrirale su samo zemlju iseljenja ali ne i iseljenikovu nacionalnost. Tako su se hrvatski iseljenici vodili u austro-ugarskoj rubrici.

¹² Arhiv JAZU, Arhiv Jugoslavenskog odbora, 125/16.

¹³ Isto, 42/99.

¹⁴ K. Janda, n. dj., 71.

licu mjesta, procjenjuje da je naših u Argentini »kakovih 25.000,«¹⁵ premda u međuvremenu nije došlo ni do kakvih znatnijih pomicanja naših iseljenika u Južnoj Americi, osobito ne u smislu povratka kući ili reemigriranja na druge kontinente.

Na socijalnoj ljestvici južnoameričkih društava naši su iseljenici bili zastupljeni u gotovo svim zanimanjima i poslovima — od najamnih fizičkih radnika do najkrupnijih kapitalista.¹⁶ Što se tiče vrste poslova koje su obavljali onda dosta čvrsto stoji gruba podjela na poljoprivrednike u Argentini te na trgovce, obrtnike i druga gradska zanimanja u državama na pacifičkoj obali. Od ove podjele odstupaju iseljenici nastanjeni u Buenos Airesu koji su u velikom broju pomorci i lučki radnici te iseljenici u Magellanesu i Ognjenoj zemlji (Čile) koji su se u znatnom broju bavili stočarstvom. Izneseni podaci točniji su ukoliko ih primjenjujemo na prvu generaciju. Druga generacija, koja stasa u drugoj polovici ovog razdoblja, donekle mijenja socijalnu sliku naših iseljenika. Iz nje se izdvaja znatan broj školovanih mladih ljudi koji ne nastavljaju poslove svojih roditelja nego rade na mjestima za koja su se kvalificirali školovanjem.¹⁷

Otišavši iz Dalmacije u kojoj se odvija žestoka borba između narodnjaka i autonomaša, mnogi naši iseljenici došli su u zemlje imigracije s dosta konfuzno shvaćenim pojmom nacionalnosti. Osim navedene podjele iseljenike je zbunjivala činjenica što su u novim sredinama prihvaćani i imenovani po državi emigracije tj. Austriji odnosno Austro-Ugarskoj. Zbog svega toga iseljenici su veoma različito shvaćali pojam nacionalnosti kojeg su često poistovjećivali s pokrajinskom (Dalmatinci), odnosno s državnom pripadnošću (Austrijanci ili »Austrijaki« kako su se ovdje nazivali).¹⁸ Došavši iz politizirane sredine s neriješenim nacionalnim pitanjem, naši su iseljenici u većini ostali politizirani i u novoj sredini, štoviše na istim pitanjima. Zbog toga je od samog početka doseljavanja izrazita podjela na Hrvate odnosno Slavene (koji napredak zapuštene Dalmacije vide u emancipaciji od Austrije, koja ponekad ide do potpunog prekida s Habsburškom dinastijom) i »Austrijake« (koji upravo u Austriji vide garanciju napretka domovine). Antiaustrijska struja je daleko aktivnija. Svi listovi i golema većina naših iseljeničkih društava izrazito je antiaustrijski orijentirana u ovom razdoblju. Iz čega je proizlazilo takvo raspoloženje ilustrirat ćemo citatom iz prvih naših iseljeničkih novina »Iskre slavjanske slobode« od 1. kolovoza 1883: »I onamo kod nas tiho je podneblje, naša zemlja plodna i izobilna, posvuda raste loza i maslina, blagi i kripki narod rabotni radi prostrane zemlje i rađa pomorce koje cijeli svijet uvažava. Ne imamo ništa drugom

¹⁵ A-JAZU, De Giullijeva ostavština, 160.

¹⁶ Najamnih fizičkih radnika bilo je svagdje dok je krupnih kapitalista bilo najviše u Čileu poput: Paške Baburizze, Frane Petrinovića, Jurja Sabioncella, Braće Ivanovića, Josipa Lukinovića, dok je najuspješniji naš iseljenik u Argentini, kao i u cijeloj Južnoj Americi uopće, bio brodovlasnik Nikola Mihanović.

¹⁷ Većina djece naših iseljenika se školovala. Prema podacima za Punta Arenas iz 1916. godine u tom gradu bilo je 543 naših učenika, koji su polazili »skoro sve nastavne i privatne mjesne zavode i ženski licej.« Vidi *Jugoslavenska Domovina*, Punta Arenas, 27. VIII. 1916.

¹⁸ Tako su se 1.364 iseljenika rođena u »starom kraju« a nastanjena u Punta Arenasu 1916. godine, u smislu nacionalne pripadnosti ovako izjasnili: Hrvati (829), »Austrijaki« (365), Slaveni (43), Dalmatinci (33), Srbi (38), Dalmatinci — austrijski podanici (24), Slaveno-Dalmatinci (16), Talijani (8), Crnogorci (2), Slovenci (3), Slovaci (2) i Slovinci (1). Vidi Ljubomir Antić, O jednom popisu naših iseljenika u Punta Arenasu (Čile) 1916. godine, Migracije VIII—IX, Zagreb 1980., 208.

narodu zaviditi; ne bismo smjeli s razlogom prekoriti prirodu da je sama strogo postupila u ničemu. Naša zemlja mogla bi sadržavati mnogo više naroda nego koji se nahode — i kada bi proračunala prostora zemlje sa obiteljima, plod zemlje, njezino podneblje i njezino imanje — stanovito moralo bi se tražiti veliko naseljenje u našoj otačbini a ne iseljenje. Sa svijem tijekom (...) često velika potreba padne na naša ognjišta, koja zavede u krajno zamišljenje zdravo i radljivo čeljade. Što je krivo tomu užasnomu pojavu — svakom je poznato — našu dobit počinju i od kore hljeba koga jedemo grabi nam gladni inostranac koji nas nadvladuje. (...) Mi ne možemo biti nego siromasi, ako moramo bogatiti naše gospodare koji nam zabranjuju i naš jezik, i koji nas kazne i za najmanju našu želju narodnosti.« Nebriga u domovini protekla se i na podanike u iseljeništvu. To je osobito dolazilo do izražaja u stalnom kašnjenju postavljanja konzula u mjestima u kojima su naši iseljenici bili u znatnom broju, a onda kad bi se postavio to nije bio naš čovjek nego stranac koji nije govorio hrvatski jezik.¹⁹ S takvim konzulima naši su ljudi uglavnom bili u lošim odnosima pa i u sukobima. Zbog toga su se stalno žalili na postupke konzula, tražeći da se na njihova mjesta postavljaju naši ljudi. Mnogobrojna su pisma u kojima iseljenici postavljaju takve zahtjeve a osobito su se obraćali zastupniku Jurju Biankiniju s molbom da u tom smjeru intervenira u Beču. O problemu konzula čitamo i u navedenom pismu uredniku »Vienca« iz Callaoa: »Ovih dana zamoli gosp. konzula odličan putnik (...) da ga naputi gdje bi mogao upoznati naše društvo (SLAVA, op. Lj. A.). Gospodin konzul ni pet ni šest, nego odgovori, da on ne imade ni najmanjeg pojma o takovu društvu, i suviše, da nije nikada čuo imenovati istoga. Mnogo je truda stajalo onog uljudnog putnika, dok nas je našao. Na taj način bi se gospodin konzul ponašao, da isto Nj. V. zapadne u ove strane.

Ja mislim da to nije pravo, i o tom nek sudi tko vidi bolje od mene. Iz svega se ovog zaključuje, da se tuđin ne može prema nama vladati kao čovjek naše krvi.

Vlada će austrijska misliti, da ovdje ne imade Dalmatinaca izobraženih i ljudi, koji su stekli čast i ime u ovih mjestih. A ja joj mogu čisto reći, da ih imade dosta te dosta. U obće u ovoj republici podanika austrijskih van Dalmatinaca vidi se često kao bijelih muha. Dakle neka vlada sudi koji se jezik služi u Dalmaciji, pa neka si odabere svog konzula u ovih mjestih.«

Na ovakvo političko opredjeljenje znatnog dijela iseljenika utjecali su i uzroci zbog kojih su morali iseljavati. To se osobito odnosi na Vinsku klauzulu, (iz 1891.) nakon koje je intenzivirano iseljavanje iz Dalmacije i koja je počela antiaustrijska raspoloženja.

* * *

Istražujući pojavu organiziranja naših iseljenika u Južnoj Americi mogu se uočiti tri karakteristična uzroka:

1. organiziranje drugih iseljenika
2. karakteristična prostorna rasprostranjenost naših iseljenika
3. nezainteresiranost zemlje iseljenja za specifične iseljeničke probleme
4. tradicija organiziranja u zemlji
5. očuvanje nacionalne svijesti

---

¹⁹ U vrijeme do 1. svjetskog rata uglavnom se barata s podatkom da naši u ukupnom broju iseljenika iz Austro-Ugarske participiraju s 90 posto.

Hrvatski iseljenici u Južnoj Americi samo su dio nacionalno šarolikog iseljeničkog svijeta. Svi su oni u zemljama doseljenja nailazili na slične probleme, smatrajući da će ih lakše svladati udruživanjem. Ta su udruženja imala nacionalni značaj, što je i prirodno obzirom na jezik, kulturu i zajedničke veze sa zemljom podrijetla. Često je i narav posla, trgovina npr. u organiziranju vidjela zaštitu svojih interesa. Nacionalnom okupljanju pridonijeli su i međunacionalni antagonizmi u starom kraju (Hrvati — Talijani, Hrvati — Nijemci) koji su se nastavljali i među iseljenim dijelovima pojedinih naroda. (Samo u okolini Valparaisa u Čileu, koji će za vrijeme 1. svjetskog rata postati centar Jugoslavenske narodne obrane, živjelo je npr. oko 60.000 talijanskih iseljenika). Pred organiziranim stranim nacionalnim grupama, iza kojih je stajao jak kapital i podrška iz zemlje emigracije, i naši su u udruživanju vidjeli jednu od mogućnosti održanja i materijalnog napretka. Samo udruživanje tako je postalo stvar prestiža, odnosno kulturne razine dotične iseljeničke kolonije. »Čim smo obezbijedili našu budućnost, udružili smo se kao i ostali kulturni narodi. Kao takovi prije nepoznati, primljeni smo bili radosno od građanstva i odmah ubrojani u jednu od najprvih kolonija«, piše u listu »Male novine« iz Punta Arenasa od 14. svibnja 1905. godine.

Došavši s relativno uskog područja, naši iseljenici i u novoj sredini žive u dosta kompaktnim grupama. Iznimku su činili jedino iseljenici u Argentini koji su živjeli na pampi baveći se poljodjelstvom. Ovakvo grupiranje naših iseljenika razumljivo je kad znamo da su doseljavali s istog užeg područja (otok Brač, npr.), pa čak iz istog sela. Takve zajednice bivale su isprepletene i rodbinskim vezama, budući da su mnogi doseljavali rođacima. (Štoviše, poznato je da su ponegdje upravo braća, radeći zajednički, postizali velike poslovne uspjehe, poput Mihanovića u Argentini i Ivanovića u Čileu). Sve ovo uvjetovalo je da su naši iseljenici vrlo često živjeli u kolonijama, grupirani samo u nekoliko mjesta određene države. Tako je npr. 1907. godine u Antofagasti i Punta Arenasu živjelo preko 60 posto svih naših iseljenika u Čileu.²⁰ Stanje je još drastičnije u Boliviji i Peruu gdje se naši iseljenici uglavnom spominju samo u nekoliko gradova. Sve ovo, kao i srodnost zanimanja, pa prema tome i interesa (trgovci i obrtnici u Punta Arenasu, industrijalci i trgovci u Antofagasti itd.) pridonijelo je da su se naši iseljenici već od prvih doseljavanja počeli udruživati.

Odnos službenih austrougarskih predstavnika također je pospješivao tendencije samoorganiziranja hrvatskih iseljenika. Doduše i konzulati su osnivali fraternalistička društva, no ona nisu bila zanimljiva za dobar dio naših iseljenika budući da su bila u službi politike zbog koje su mnogi morali napustiti demovinu.

Organiziranju naših iseljenika pogodovala je i tradicija organiziranja u mjestima iz kojih su iselili. Tako su u jeku narodnog preporoda u Dalmaciji osnivane Hrvatske čitaonice u gotovo svim većim mjestima. Na Braču npr. iz kojeg su mnogi iselili upravo u Južnu Ameriku, bila su krajem prošlog stoljeća osnivana razna društva.

U cijeloj Dalmaciji bila je i jaka tradicija osnivanja raznih bratovština.

---

²⁰ Vidi Popis pučanstva republike Chile od studenoga god. 1917., *Pokret*, Antofagasta, 5. IX. 1915.

Iseljenička društva imala su različit karakter, no uglavnom se mogu podijeliti na: potporna, kulturna, vatrogasna i sportska. Društva koja ćemo prikazati navest ćemo redom kojim su nastajala. Prostor koje će pojedino društvo dobiti ne mora biti adekvatan njegovom značenju nego stupnju istraženosti. Za neka društva znamo samo da su postojala dok o drugima govore brojni dokumenti, od statuta do službenog glasila.

Prvo hrvatsko iseljeničko društvo u Južnoj Americi za koje zasad znamo da je postojalo je DRUŠTVO SLAVJANSKO OD DOBROČINSTVA, osnovano 1871. godine u luci Callao u Peruu.²¹ Društvo je osnovano inicijativom iseljenika Dobrića, Paljetka, Handabake i Kršinića. Prema nekim navodima društvo je postojalo do 1880. godine, kad je obustavilo rad uslijed čileansko-peruanskog rata.²² Zbunjuju međutim neki podaci prema kojima u istom desetljeću kad i DRUŠTVO SLAVJANSKO OD DOBROČINSTVA, u ovoj maloj koloniji, postoje i neka druga naša društva. Takvi slučajevi su rijetki i u našim velikim kolonijama. Do njih je dolazilo obično kad bi se dio naših iseljenika izdvojio iz društava koja su bila osnovana pod patronatom austrijskih konzulata, te bi osnovavši svoje društvo u gradu nastavila egzistirati dva društva naših iseljenika. (Ovdje treba spomenuti da su prema mnogim procjenama, u Južnoj Americi u ovo vrijeme, naši iseljenici participirali s 90 posto među svim iseljenicima iz Austro-Ugarske tako da su u svim austrougarskim društvima naši činili većinu). Ovdje međutim, barem što se imena tiče to nije bio slučaj. Naime, već 1874. godine, u Callaou susrećemo SLAVJANSKO DRUŠTVO sa 200 članova.²³ Samo dvije godine nakon toga, iz već citiranog pisma Jerka Perkovića NARODNOM LISTU saznajemo da u Callaou postoji naše iseljeničko društvo SLAVA. Predsjednik društva je Petar Samohod iz Hvara a tajnik Jerko Perković iz okolice Primoštena. Pri osnivanju društva osobito su se isticali braća Stjepan i Antun Krakorić iz Hvara, a bili su potaknuti »videći nemar ovog (austrougarskog, op. Lj. A.) konzulata«. Društvo je imalo svoju glavnicu te je pomagalo »onoga, komu je od potrebe«. Pišući dalje o svrsi društva Perković je isticao: »Drugi pak naš cilj jest taj, da skupimo, glavnicu, koja će nam moći pustiti ustanoviti učionu u slavjanskom jeziku, da možemo izobražavati djecu, no žalibože i za otce, kojim je obće od potrebe učiti materinski jezik, o kom ne imadu ni najmanjeg pojma uz harnost i marljivost dosadašnjih glavara mile zemlje i domovine naše«. Na posebnom listiću Perković je tražio od urednika »Vienca« da pošalje što više knjiga i časopisa za društvo SLAVA. Urednik je prihvatio poziv i odlučio im besplatno slati »Vienac«, a isposlovaio je kod Matice Hrvatske da im bez naknade šalje svoja izdanja. Isto je pokušao i kod Društva sv. Jerolima i kod »pedagogijskog zbora« a uputio je i apel svim piscima i rodoljubima da šalju knjige »Viencu« koji će ih prosljediti »miloj i čestitoj braći onkraj pučina«.

Radi li se ovdje o jednom društvu označenom s tri različita imena, ili su u Callacu između 1871. i 1876. godine postojala tri posebna društva teško je zasad utvrditi. No podatak da je rat mogao omesti društveni život naših iselje-

²¹ Podatke o ovom društvu nalazimo kod M. Kolina, n. dj., 58, i Mato Mojaš, Dubrovački iseljenici na područjima Cerro de Pasco, Lima i Callao u državi Peru, Dubrovački horizonti, br. 23, Zagreb 19883., 125.

²² M. Kolin, n. dj., 58.

²³ Neregistrirana novina (nedostaje naslovna stranica), A-ZMN, f. 258.

nika vjerojatno je točan.²⁴ Nepovoljni uvjeti za društveni život nastavljeni su i nakon rata jer su tada izbili unutrašnji nemiri koji su paralizirali gotovo cjelokupni gospodarski i društveni život Perua. Nepotpisani iseljenik iz Callaoa ovako je opisivao situaciju krajem 1890. godine: »Sad vlada veliki nered, te se nitko ne brine za radotu, nit za napredak, već se svijet muči svakojako samo da nepogine od gladi. Savjetujemo našu braću da nesele u ove strane a u obće u nijednu republiku južne Amerike, jer tamo je zlo i naopako. Mi koji smo ovamo moramo nasilu ostati, pošto nemožemo a i neimamo kud seliti, ali se vrlo kajemo što ovamo dospjesmo a ostavismo tamošnje mile krajeve, gdje marljivom radnjom može se još bolje preživjeti nego ovdje.«²⁵

Prvo društvo naših iseljenika u Čileu utemeljeno je u gradu Iquique 1874. godine. Bilo je to VATROGASNO DRUŠTVO »DALMACIJA« BR. 5.²⁶ Samo ime društva govori o podrijetlu članova, a karakter u opasnostima koje su prijetile našim iseljenicima smještenim u drvenim kućicama pod suhim i užarenim podnebljem sjevernog Čilea. Rat na Pacifiku pogodit će i naše iseljenike u ovoj koloniji. Do rata Iquique je pripadalo Boliviji da bi nakon rata došlo u sastav Čilea. Naši su se u ovom ratu opredijelili za Čile na čemu im je nova država odala priznanje nakon rata.²⁷

Otišavši iz domovine, naši iseljenici nisu prekidali veze nego su pratili sve što se u njoj događa. Osim dopisivanja s rodbinom, važna spona s domovinom bile su domaće novine za koje pouzdano znamo da su se čitale u iseljeništvu. Tako je izvjesni P. S. pisao zadarskom »Narodnom listu« iz Valparaisa 16. studenoga 1878. godine: »Ništa mi ovdje toli živo ne čekamo, koli naš dični »Narodni list«; on je naš najugodniji razgovor; mi ga po dva po tri puta čitamo, i natjecamo se tko da ga prvi čita, pa se s njim ponosimo. Dalmacija nema ništa za nas toli dragociena, ko što je mili »Narodni list«; on nam svakih vesti iz domovine donosi; on mudro o našim pitanjima razpravlja; on je uvijek isti na obranu svetih narodnih prava; on kriepi u našim srcima ljubav za jezik narodni i za narod. I mi mu se odazivljemo, jer mi ne govorimo inače nego hrvatski.«²⁸

No iseljenici nisu bili samo pasivni promatrači događaja u domovini. U razdoblju koje obrađujemo nije bilo niti jednog značajnijeg događaja u domovini o kojem se nisu izjasnili ni akcije u kojoj nisu sudjelovali. Tako su na glas o bosansko-hercegovačkom ustanku odmah reagirali izjavama podrške kao i novčanom pomoći ugroženima. Među prvima ODBOR ZA POMOC STRADALIMA U BiH utemeljen je u Buenos Airesu u prvoj polovici 1876. godine.²⁹ »Upraviteljstvo odbora« su sačinjavali: Ivan Poljanić iz Pijavične (predsjednik), Srećko Ursić iz Kostrene (potpredsjednik), Jerko Vodanović iz Visa (blagajnik), Božo Vukasović iz Orabca u Boki (vijećnik) i Krsto Daković iz Ku-

²⁴ Radi se o ratu u kojem je Čile 1879. napalo Boliviju i Peru. Bolivija je mirom 1883. izgubila svoj primorski pojas, a Peru mirom 1884. pokrajinu Tarapaca bogatu salitrom. (Pokrajine Tacnu i Aricu Peru je mirovnim ugovorom dao Čileu u deseto-godišnji najam. Kako nakon isteka tog roka Čile nije htio vratiti navedene pokrajine Peruu, nastao je spor koji je riješen tek 1929. i to tako da je Tacna vraćena Peruu a Arica ostala Čileu.)

²⁵ Pismo anonimnog iseljenika iz Calaoa 20. XI. 1890. objavljeno u »Narodnom listu« 27. XII. 1890.

²⁶ Vidi Nikola Fistonić, *Jugoslaveni na sjeveru Čilea*, »Slobodna Dalmacija«, 8. VII. 1958.

²⁷ Isto.

²⁸ »Narodni list«, 22. I. 1879.

²⁹ Isto, 14. VI. 1876.

ti u Boki (tajnik). Odbor je sakupio 416 talira u zlatu i poslao ih po izvjesnom Jakšiću u Zadar. U akciji je sudjelovalo 106 iseljenika pretežno iz južne Dalmacije.

Isti takav odbor bio je utemeljen 1876. godine i u Cerro de Pasco u Peru. Njega su sačinjavali: Mihovil Dumančić, Šimun Jurković i Ivan Marinović. Sakupljeno je 812 peruanskih solesa, a priloge je dalo 24 iseljenika.³⁰

Priloge su skupljali i u Iquique. Ovdje nije bio formiran odbor nego je novac sakupljao izvjesni Prodan iz Boke. Ukupno je sakupljeno 15,7 lira sterlinga.³¹

Zadaća ovog rada je da prikaže formalna društva naših iseljenika. Međutim, sasvim je sigurno da su se naši iseljenici i neformalno sastajali spominjući se starog kraja ili izmjenjujući poslovna iskustva. Mjesta takvih sastajanja bili su stanovi ili radni prostori pojedinih iseljenika. O jednom takvom sastajalištu pisat će iseljenik »Narodnom listu« 16. studenoga 1878. iz Valparaisa: »Mi se ovdje sastajemo u jednom dućanu dalmatinskog trgovca u ulici »Blanco« pred kojim dućanom je napisano »govori se Hrvatski« — i tu dolaze i svi Hrvati, koji ovdje stanuju i koji su često na prolazku.«³²

Buenos Aires je grad kroz koji su prošli gotovo svi naši ljudi koji su se odlučili iseliti u Južnu Ameriku. Logično je da su se tu mnogi i zadržali. Tako je Buenos Aires postao grad s najviše naših iseljenika u Južnoj Americi. Taj broj je na kraju razdoblja koje obrađujemo dosizao brojku 4—5 tisuća.³³ Naši su u Buenos Airesu bili zaposleni uglavnom u pomorskoj privredi i u građevinarstvu. Osobito je mnogo naših ljudi radilo na brodovima poznatog brodovlasnika Nikole Mihanovića. U ovom gradu utemeljeno je 1878. godine SOCIEDAD AUSTRO-HUNGARA DE SOCOROS MUTUOS (Austro-Ugarsko društvo uzajamne pomoći). Premda je društvo nosilo austrijsko ime, njegovi osnivači i članovi bili su velikim dijelom naši iseljenici iz Dalmacije i Istre. Prvu vijest o ovom društvu nalazimo u »Narodnom listu« od 22. lipnja 1878. koje objavljuje pismo Jordane Frane Bučića iz Buenos Airesa od 20. svibnja: »Baš koncem ožujka mjeseca tekuće godine, sastadosmo se neki podložnici vlade austrijsko-ugarske, ovdje nastanjeni, da ustrojimo pomoćno društvo. Množina naših odličnih slavjanskih sunarodnjaka, ko što i liepi broj raznih podložnika kuće Absburske prionu osobitom voljom uz našu čovjekoljubnu zamisao, te već na 14. travnja iste godine jednoglasno potvrdismo pravila, i radosno upisasmu u mnenik društva preko 60 imena svojih vriednih zemljaka. Ovome našem društvu jedina je zadaća »međusobna pomoć«, kako ćete viditi u dotičnom pravilniku, što vam već upravismo. Društvo se ne obzire na nikakve državničke prepirke, već traži bratsko potpomaganje. Primite dragovoljno ovu našu obznanu u cienjeni »Narodni list« i kažite milom rodu našem da i jesmo čim se ponosimo, maime sinovi po krvi i mlieku slavnih hrvatskih otaca, i da premda u stranom svijetu, znademo jedan drugome u nuždnoj potrebi priskočiti, al nezaboraviti nikad našu milu domovinu, naš sladki hrvatski jezik. Uz to, uz moj, primite srdačni pozdrav, i u ime svih svojih sunarodnjaka nalazećih se u ovoj mudroj i bogatoj skupnovladi, a spadajućih našem novom društvu.« Sve do osnutka društva s narodnim imenom i karakterom u ovom društvu odvijat će

³⁰ Isto, 5. VII. 1876.

³¹ Isto, 28. VI. 1876.

³² Isto, 22. I. 1879.

³³ Vidi pismo Miće Mičića Ivi De Giulliju, London, 14. VII. 1918. A-JAZU, De Giullijeva ostavština, dok. br. 160.

se sukob oko njegove koncepcije. Hrvatska većina nastojat će mu dati hrvatski značaj dok će austrijski konzulat nastojati svim silama da do toga ne dođe. Ta dvojnost izvire i iz druge vijesti o ovom društvu koja je objavljena u »Narodnom listu« 29. siječnja 1879. a prema kojoj se 1. prosinca 1878. godine u Buenos Airesu sakupilo preko 200 austrougarskih podanika »većinom Hrvata« na poziv »nadzorništva društva uzajamne pomoći« da proslave 30-tu obljetnicu vladavine Franje Josipa I. ali i da sakupe novac za »sirote i ranjene u Hercegovini i Bosni.« Iz ove vijesti također saznajemo da je predsjednik društva Dragutin B. Wehely, »sin pravog Dalmatinca.« Na drugoj godišnjoj skupštini 18. travnja 1880. godine bilo je prisutno 300 austrougarskih podanika »većinom Dalmatinaca« od kojih su 250 bili članovi. Diskutanti na skupštini govorili su španjolski osim Jordana Frane Bučića koji je govorio hrvatski i vjerojatno predvodio hrvatsku struju u društvu. Nakon skupštine upisano je 20 novih članova od kojih su 18 bili Hrvati. Glavna zadaća društva bila je briga za bolesne članove. (1880. liječnik društva bio je dr. Damjanović). Uz osnivanje i djelovanje društva usko je vezano ime brodovlasnika Nikole Mihanovića. On ga je novčano pomagao, a poklonio je i zemljište na kojem je 1906. godine sagrađen društveni dom. Na mjesnom groblju u Buenos Airesu ovo društvo podiglo je svoj panteon, svečano otvoren 1892. godine.³⁴ (Prvi preminuli član društva bio je Juro Vranjicani. Na željeznom križu nad njegovim grobom, prema »Narodnom listu« od 29. svibnja 1880., pisalo je: »Juro Vranjicani preminuo dne 24. II. 1880. Vječni mu pokoj«.

Jedna od prvih dobro organiziranih naših kolonija bila je u gradu Cerro de Pasco u Peruu. To je rudarski grad na nadmorskoj visini od preko 5000 metara, udaljen od Lime 364 kilometra. Prema zapažanjima iseljenika »pučkog učitelja« Marcela Kolina podneblje je veoma nepovoljno za život ljudi.³⁵ Vegetacije nema ili je vrlo rijetka. Razrijeđeni zrak stvara ljudima mnoge probleme, među ostalim i prilikom pripremanja jela, tako da se npr. riža morala kuhati (ako se ne upotrebljava papinov lonac) 5 do 6 sati. Ovdje se kopao bakar i srebro čija se rudača prenosila na ljamama.

Život iseljenika bio je ovdje osobito težak. Premda je klima hladna, oni su živjeli u nezagrijanim prostorijama, oskudjevavši u mnogim osnovnim po-

---

³⁴ Podaci o ovom društvu uzeti su iz Ivan Čizmić, Doseljavanje, struktura i položaj naših iseljenika u prekomorskim zemljama, Teme o iseljeništvu, Zagreb, V/1976., 83.

Vjerojatno se na ovo društvo odnosi pismo koje je F. J. B. ...ć (vjerojatno Frano Jordan Bučić) uputio »Narodnom listu« iz Buenos Airesa 20. V. 1878., a ovaj ga objavio u broju od 22. VI. 1878.:

»Baš koncem ožujka mjeseca tekuće godine, sastadosmo se neki podložnici vladave austrijsko-ugarske, ovdje nastanjeni, da ustrojimo pomoćno društvo. — Množičan naših odličnih sunarodnjaka, ko što i liepi broj raznih podložnika kuće Absburške, prionu osobitom voljom uz našu čovjekoljubnu zamisao, te već na 14. travnja iste ove godine, jednoglasno potvrdismo pravila, i radosno upisasmo u imenik društva preko 60 imena svojih vriednih zemljaka. Ovome našem društvu jedina je zadaća »međusobna pomoć«, kako ćete viditi u dotičnom pravilniku, što vam već upravismo. Društvo se ne obzire na nikakve državničke prepirke, već traži bratsko potpomaganje. Primite dragovoljno ovu obznanu, u cienjeni »Narodni list« i kažite milom rodu našem da i jesmo čim se ponosimo, naime sinovi po krvi i mlieku slavnih hrvatskih otaca, i da premda u stranom svijetu, znademo jedan drugome u nuždnoj potrebi priskočiti, al nezaboraviti nikad milu našu domovinu, naš sladki hrvatski jezik. Uz to, primite srdačni pozdrav, i u ime svih svojih sunarodnjaka nalazećih se u ovoj mudroj i bogatoj skupnovladi, a zapadajućih našem novom društvu.«

³⁵ M. Kolin, n. dj., 57.

trebama, pa čak i u vodi. Prvi naš čovjek koji se spominje u ovom gradu je Ivan Grgurević iz Rijeke dubrovačke.³⁶ I iseljenici koji će ga slijediti bit će također iz dubrovačkog kraja. Ta činjenica kao i teški životni uvjeti utjecat će da se u Cerro de Pasco naši iseljenici veoma rano organiziraju u društvu »komu je zadaća pomagati braću u potrebi«. To je društvo nazvano »SOCIEDAD AUSTRO-UNGARA DE BENEFICIENCIJA« koje je utemeljeno 16. listopada 1881. godine. Premda će to ime društvo službeno zadržati do 1904. godine, kad će biti izmijenjeno u SLAVENSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO,³⁷ naši će ga iseljenici od samog početka nazivati raznim narodnim imenima.³⁸ Austrijsko ime ovog društva u kojem su bili isključivo naši ljudi vezano je uz osnivača Ivana Marinovića, austrijskog konzula u ovom gradu. On »se marljivo zauzme te pomoću bratinskom sakupi ne malu svotu novca i ustanovi novo Dobrotvorno Društvo.«³⁹ Za razliku od mnogobrojnih kolonija u kojima naši nisu bili zadovoljni s konzulima ovdje je bio obratan slučaj. Iseljenici su bili oduševljeni novim konzulom te su mu otišli čestitati, a on ih »pričeka pironom večerom, na kojoj je vladao mir i ljubav bratinska, a zvuk glazbe i gusle do sama neba u visine se digne.« Vrijeme osnivanja društva palo je za čileansko-peruanskog rata kad je Cerro de Pasco bio u velikoj opasnosti od Čileanaca. Upravo držanjem u toj situaciji, konzul Marinović učvrstio je svoj autoritet kod iseljenika. Čuvši naime da dolaze Čileanci, Marinović »zapusti sve svoje poslove te se uputi k varošu da prisustvuje njihovom dolasku, te da štiti kao pravi podpredstojnik život i imetak Austrijanaca.«⁴⁰ Iseljenici nisu mogli a da ga ne usporede s njegovim prethodnikom: »Koja razlika među Chermannom i Marinovićem! Prvi kad su Kileni tamo harali i svaku škodu činili, on isti im je pomogao; drugi netom čuje da se spremaju zasjede, trči k varošu da ih pričeka i brani svoje od navale američanskog zlotvora.«⁴¹ Uprava društva mijenjala se svake godine na godišnjicu osnutka društva. Prvu upravu koja nam je poznata izabrana je 16. listopada 1884. a sačinjavali su je: Luka Pehovac (predsjednik), Ivan Azalia (potpredsjednik), Andrija Marinović (»upisni« tajnik), Šimun Taborić (tajnik »dohodarstva«), Krsto Dabović (blagajnik) i Antun Pleho (»veliki nadglavnik«).⁴² Tog dana svečano je proslavljena godišnjica društva: »Svečanosti prisustvovali su mnogi Peruanci i drugi inostranci, koji su bili pozvani te su pokazali veliku ljubav prema našoj koloniji. (...) Iza sjednice bi uređen stol za blagovanje. Pri stolu bilo je jedno 50 Dalmatinskih Hrvata. Sve se društvo žarkim veseljem razveseli kad odabrana kita kršnih Dalmatinaca počne pjevati hrvatske pjesme među kojim »Još Hrvatska nije propala — dok mi živimo«. Uz pjesme orili su često jednoglasni uzvici: »Živila Hrvatska«, »Živili Hrvati.«⁴³

Slijedeće godine »upraviteljstvo« društva sačinjavali su: »slijedeća naša hrvatska gospoda«: Šimun Taborić (predsjednik), Jakob Kolić (potpredsjed-

³⁶ Isto.

³⁷ Vidi Andro Sambrailo, *Jugoslavenski iseljenici u Peruuu*, Matica iseljenički kalendar 1958, 143.

³⁸ Niti u jednom od brojnih iseljeničkih pisama iz Cerro de Pasco upućenih »Narodnom listu« ne navodi se austrijsko ime za ovo društvo.

³⁹ »Narodni list«, 22. II. 1882.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, 3. I. 1885.

⁴³ Isto.

nik), Marko Moretti (blagajnik), Tomo Pehovac (tajnik), Andrija Marinović («nadglavnik»), Luka Gabrin («nadglednik blagajničkih posla»), Ivan Rabaz («tajnikov pomoćnik»), Vlaho Gverović («preglednik bolnice i nekih drugih društvenih posala»), Nikola Svilokos i Lujo Lučić («nadglednici ostalih posala»⁴⁴ Na svečanoj sjednici stari predsjednik Luka Pehovac »izreče rodoljubni govor, u kom iztakne kako društvo slavensko cvate pred svetom i svake godine napreduje u svakom obziru. Ove je godine društvo imalo mnogih troškova, buduć naresilo dvoranu te činilo donijeti iz Pariza sliku Blažene Djevice Marije zavjetnice i obraniteljice našega naroda, koji ovdje pribiva.«⁴⁵ Inače 1885. godine društvo je dobilo 13, a zbog smrti izgubilo troje članova. Inače koliku su korist mogli imati članovi društva najbolje ilustrira slučaj Antuna Kesovića koji je bolovao cijelu godinu, stalno potpomagan od društva.

Izgleda da je ovo početno razdoblje u životu naše kolonije u Cerro de Pasco kao i u iseljeničkom društvu bilo najuspješnije. Da bismo dočarali atmosferu kakva je vladala u našoj koloniji kao i odnos kakav je prema njoj vladao u sredini u kojoj je živjela, smatramo korisnim citirati pismo koje je izvjesni L. G. uputio zadarskom »Narodnom listu« 2. kolovoza 1886. godine, a ovaj ga objavio u broju od 13. listopada iste godine:

»Na 15. tekućega, ovdašnje slavjansko društvo imalo je sjajnu svečanost, prigodom blagdana Velike Gospe, pod zaštitom koje nalazi se austrijska kolonija nastanjena u ovom gradu. Kako sam vam bio ranije javio, naše »Slavjansko društvo dobročinstva« nazad dvie godine naručilo je u Parizu liepu sliku Velike Gospe. Na 14. tekućeg, na 7 sati u večer, pjevala se je večernja molitva u dvorani društvenoj pred samom slikom. Prisustvovao je velik broj inih naroda, tako da je dvorana bila prepuna. Prisutan je bio i gospodin namjestnik vladin sa ostalim koji su uzanj namješteni. Dvorana »Slavjanskog dobrotvornog društva« bila je liepo narešena mnogobrojnim zastavama, između kojih bilo je nekoliko naših hrvatskih trobojnica. Večernja molitva trajala je dva sata uz pjevanje i udaranje na glasoviru, koji posjeduje ovo društvo. Preko svete molitve pjevalo je 6 djevojčica Peruankinja, koje obično pjevaju preko svetih misa na blagdane u crkvam ovog grada. Večernja molitva svršila je na 9 sati, sa velikim veseljem, uz bacanje umjetnih vatara i uz ostale igre, priređene od sinova krševite naše Dalmacije. Sutra dan, pjevala se sveta misa na 11 sati prije podne. Ovo je bila prva sveta misa koju su priredili austrijski podanici i sinovi Dalmacije, u svojoj posebnoj dvorani. Iznenadilo je ovdje mnoge i mnoge, kad su doznali da nam je bilo dopušteno od biskupa, da možemo pjevat privatno svetu misu u prostorijam našeg društva pred slikom naše zaštitnice. Misi prisustvovale su sve odlične osobe ovog grada skupa sa svojim obiteljim; tako isto španjolska kolonija i talijanska, bile su liepo zastupane. Misa trajala je tri sata su tri misnika. Iza mise podjeljivale su se kitice cvijeća i male zastavice zabodene u jabuke. Kitice poslate su na dar našem društvu od nekoliko mjestnih djevojaka. Onaj dan bili su svi dućani zatvoreni, ne samo dalmatinskih Hrvata, nego i ostali dućani inih naroda. Inostranci, a osobito španjolska i talijanska kolonija, prikazaše nam ovom prigodom najiskreniju ljubav i prijateljstvo, koje im je bilo odvraceno na isti način od naše strane. Na tri sata po podne pođosmo svi na livadu zvanu Patarcocha, da se on-

---

⁴⁴ Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 18. X. 1885. a objavljeno u »Narodnom listu« od 29. XII. 1885.

⁴⁵ Isto.

dje malo zabavimo. Tu je bilo igre svakojake i veselja. Društvo bilo je napravilo jedan čador na kojem su vijale zastave: naša, peruanska, španjolska i sjeve-roamerikanska. Ispred čadora bilo je piva u obilju; tu se je pucalo u nišan, a bilo je određeno i nekoliko kolajna zlatnih i srebrenih za one koji bolje pogođe. Od obih dobiše 3 kolajne naši, a druge dvie peruanski podanici. Zabava svršila je na 6 sati u večer u velikom redu.«

Međutim izgleda da se već krajem te godine stanje u Peruu, pa i u ovoj koloniji počelo pogoršavati. Došlo je do nagle i velike inflacije tako da su iz Cerro de Pasco javljali: »Svi, koji su ovdje nastanjeni, gledaju da kakogod izsele, prije nego se posve upropaste.«⁴⁶

Društvo je 1897. doživjelo udarac kad mu je izgorila društvena zgrada, a slijedeće godine kriza u Peruu se produbila, jer je pala cijena glavnog proizvoda srebra.⁴⁷ To se odražavalo i na našu koloniju u kojoj je propala tek osnovana glazbena družina.⁴⁸ K tome su se slijedećih godina pridružili i neredi u zemlji. Oni su prijetili i našim iseljenicima o čemu su ovi javljali: »U vrijeme bune imetak je zajednički: tamnica za one koji uskrate svoj novac, dobit za liene u jednu rieceč, doba krađe. Promislite dakle koji je bio naš strah nazad osam dana, kad obazasmo da Dr. Durand približuje se ovom gradu s njegovim ustašama. U Huanaco daleko odavde 100 kilometara počinije svake vrsti zla, naložiše »kupe« to jest pitaše novca kako vampa, ne samo peruancim nego i inostranima između kojih platiše nakon mučenja tamnicom i naši trgovci u onom gradu. Nu sreća za narod nijesu mogli uljesti u ovi grad, jerbo dođe na vrieme vojska reda iz glavnog grada Lime, ali jošte nijesmo slobodni. Durand je pošo tražit veći broj vojske.«⁴⁹

Osim doma, naše društvo imalo je i vlastitu malu bolnicu. O njoj je 1890. godine javljano da se »nalazi u najboljem redu, da u njoj sjaje čistoća, a da su bolesnici uzorno njegovani i liječeni od vrsnog liječnika.«⁵⁰ Na prijelazu stoljeća Cerro de Pasco imao je 30.000 stanovnika a samo nekoliko liječnika. Naši iseljenici obraćali su se u domovinu s pozivima da im dođu liječnici, obećavajući brzo bogaćenje.⁵¹

Inače, koliko nam je poznato ovo je bila jedina naša kolonija u Južnoj Americi, koja je do 1. svjetskog rata imala našeg svećenika. Bio je to don Ivan Sangaletti koji »svakom svečanom prigodom obavlja službu Božju u kapelici bolnice, i drži propovijedi u milom hrvatskom jeziku.«⁵²

Imamo više podataka da je društvo održavalo veze s domovinom, odnosno državom iseljenja. Tako je predsjednik društva Ivo Azalia iz Rijeke dubrovačke predložio 1890. godine, »da za veću čast i ugled društva, bude imenovan ko začasni predsjednik samo N. V. Franjo Josip I naš car i kralj i da mu se

⁴⁶ »Narodni list«, 11. XII. 1886.

⁴⁷ »Crvena Hrvatska«, 19. XII. 1898.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, 11. XI. 1899.

⁵⁰ Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 1. XI. 1890. a objavljeno u »Narodnom listu« od 3. I. 1891.

⁵¹ Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 26. X. 1899. a objavljeno u »Crvenoj Hrvatskoj« od 16. XII. 1899.

⁵² Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 1. XI. 1890. a objavljeno u »Narodnom listu« od 3. I. 1891.

odmah preponizno dostavi diplom i statut.«⁵³ Car se bio prihvatio povjerene mu časti.⁵⁴ Inače počasnim članom bio je imenovan i naš istaknuti iseljenik u Argentini Nikola Mihanović, barun i počasni austro-ugarski konzul u Buenos Airesu.⁵⁵ Na javnoj sjednici društva, negdje u ljeto 1893. godine, također na prijedlog Iva Azalia, »vatrene Hrvata«, bijahu jednoglasno prihvaćeni počasnim članovima Ante Starčević i Juraj Bijankini, »uz klicanje svih prisutnih živio Starčević i živio Biankoni«.⁵⁶ Društvo je sudjelovalo i u nekim akcijama u domovini. Tako su 1903. godine za vrijeme narodnog pokreta u Hrvatskoj sakupili za postradale 103 lire sterlinga i 10 šilinga. Novce je poslao Ivo Azalia Mati Kesoviji, koji ih je predao upravi »Crvene Hrvatske«, a ova splitskom Odboru.⁵⁷ Velikodušnost su naši iseljenici iskazivali i u drugim prilikama i kad se nije radilo o pomoći samo svom narodu. Tako je naše društvo u Cerro de Pasco sakupilo 1.600 šola i poslalo kao pomoć španjolskoj koju je 1885. bio pogodio potres. Novac je poslan preko španjolskog konzula u Limi.⁵⁸

Nacionalno svjesni iseljenici u Buenos Airesu nisu se mogli zadovoljiti da im jedino društvo u tom najznačajnijem gradu Južne Amerike nosi austrijsko ime. Zbog toga oni nastoje oko stvaranja vlastitog društva koje će propagirati slavenske ideje i nositi narodno ime. Prvi je korak u tom smjeru osnivanje večernje škole u Buenos Airesu 1879. godine u »kojoj se predava hrvatska povijest, moreplovstvo i fizika.« Učitelj hrvatske povijesti bio je Frane J. Bučić iz Starigrada na Hvaru. Ovo bi bio prvi pokušaj stvaranja škole za hrvatske iseljenike u Južnoj Americi. No, ovi podaci su ujedno i sve što znamo o toj školi, a objavio ih je »Narodni list« od 22. studenoga 1879. godine, preuzevši ih od lista »Patria« koji je u Buenos Airesu izlazio na talijanskom jeziku.

Slijedeći korak ovih iseljenika bio je osnivanje čitaonice SPAVAJUCI LAV. Prvu vijest o njoj nalazimo u »Narodnom listu« od 19. studenoga 1879. godine. Počasni predsjednik i »nadzornik« čitaonice bio je Dinko pl. Grisogono Bertolazzi iz Zadra. Ostali članovi uprave bili su: Mate Šturica (predsjednik), Spiro Pontica i Frane Jordan Bučić (tajnici), Šime Ivočić (knjižničar), Nikola Mihanović (blagajnik) te kapetan Miloš Vukasović, Božo Vukasović, Jakov Macalin, kapetan Frane Lubin, Vicko Lupiš, Dioniz Ivanković. Ivo Poljanić, kapetan Dragutin Rosović, Oktavij Kožulić, Pavao Devčić, Jerko Zuanić, Gajo Tomić, kapetan Srećko Kamuš i Jakov Buratović (vijećnici). O jedinoj akciji čitaonice SPAVAJUCI LAV saznajemo također iz »Narodnog lista« koji u broju od 23. travnja 1881. prenoseći iz »Patrie« javlja da je čitaonica uputila »krasnu

---

⁵³ Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 24. II. 1890. a objavljeno u »Narodnom listu« od 12. IV. 1890.

Inače Azalija je više puta uzastopno bio biran za predsjednika ovog društva, što znači da se princip jednogodišnjeg mandata nije striktno poštovao. To govori o popularnosti koju je Azalija uživao u ovoj koloniji. O tome svjedoči i proslava uoči njegovog imendana 23. lipnja 1891. godine, kad mu je pošlo čestitati 20 Hrvata o čemu je pisao anonimni iseljenik iz Cerro de Pasco 29. VI. 1891. a objavila »Crvena Hrvatska« 8. III. 1891.: »Veliko mu veselje činjahu, pucahu iz svake vrsti oružja, svirajući i udarajući u harmoniku, violinu, kitaru i harfu. Svake vrsti likvora i vina nije falilo. Njeki mu napijahu zdravicu i pjevahu svakih naših narodnih pjesmica a najposlije zaključiše plesom. Da si mi zdravo mili Hrvat u Ivo!«

⁵⁴ Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 1. XI. 1890. a objavljeno u »Narodnom listu« od 3. I. 1981.

⁵⁵ Kao bilj. 53.

⁵⁶ »Crvena Hrvatska«, 2. IX. 1893.

⁵⁷ Isto, 10. X. 1903.

⁵⁸ Pismo anonimnog iseljenika upućeno iz Cerro de Pasco 18. X. 1885. a objavljeno u »Narodnom listu« 29. XII. 1885.

adresu, koju su naši Hrvati i drugi slavjani nastanjeni u Buenos Airesu — na čelu njim častni zadrarin Dr. de Grisogono Bortolazzi kao član društva »Spavajući lav« — upravili vladi ruskoj, prigodom groznog ubojstva cara Aleksandra II. a »Čitaonica SPAVAJUĆI LAV uskoro će se pojaviti kao čitaonica pri SLAVJANSKOM DRUŠTVU UZAJAMNE POMOĆI, koje će biti utemeljeno u Buenos Airesu 5. studenog 1882. godine. Prvu upravu društva činili su: Dr. Dinko Grisogono Bortolazzi (predsjednik), Jakov Buratović (potpredsjednik), Miloš Vukasović (počasni predsjednik), Božo Vukasović (tajnik) i Oktavio Kosulić (blagajnik). Uz upravu bilo je izabrano i 14 vijećnika. Sve su to bili mahom ugledni ljudi i to ne samo među našim iseljenicima, nego i u široj sredini u kojoj su živjeli i djelovali. Nedugo nakon osnivanja društvo je počelo izdavati svoj list »Iskra slavjanske slobode«. Bile su to prve novine naših iseljenika u Južnoj Americi, a prvi broj im je izašao 1. ožujka 1883. godine u Buenos Airesu. List je bio mjesečnik i njegov komplet od 9 brojeva (koliko ih je ukupno izašlo do studenog 1883. godine) glavni je izvor za istraživanje najranije faze djelatnosti društva. Naime, već prvi broj »Iskre« donosi društvena pravila. Prema njima, član društva je mogao postati »svaki slavjanin dobroglasni nastanjen u Republici Argentini, tako isto njihovi sinovi«. (čl. 1) Primarna svrha društva bila pomoć u slučaju bolesti. Predviđeno je da »svaki ortak« tada dobiva »milosrdno pomoć ljekara i ljekarnice, i više toliko na dan koliko plaća mjesečno.« (čl. 5). Pravo na novčanu pomoć nisu imali jedino »oni nemoćnici od bolesti bludoćudne — nego pomoć ljekara i ljekarniju mukte« (čl. 8). U slučaju smrti društvo je plaćalo pogrebne troškove (čl. 10), a svi članovi su bili dužni doći na sprovod. S tim u vezi društvo je nabavilo jedan grob (»poslije toliko truda«) kako se »ni poslied smrti« ne bi miješao »naš pepeo sa onim o izdajnikah«.⁵⁹ Ovaj stav nam jasno pokazuje da je društvo osim humanitarne imalo i nacionalno-političku notu. Izdajnici su u ovom slučaju bili oni Hrvati koji su podržavali Austro-Ugarsku. U nacionalnom duhu bila je i tiskana pristupnica za društvo: u gornjem dijelu bila je žena s trobojnicom, u donjem lijevom dijelu bio je muškarac u narodnoj nošnji s guslama u ruci, a u desnom vojnik s puškom. Zastava društva bila je hrvatska trobojnica.⁶⁰ SLAVJANSKO DRUŠTVO OD UZAJAMNE POMOĆI imalo je i svoju čitaonicu pod nazivom ČITAONICA SPAVAJUĆI LAV. Ovo društvo, čitaonica i list postali su jezgra patriotskog i kulturnog rada naših iseljenika u Buenos Airesu. Propovijedali su slavensku uzajamnost te borbu protiv Austro-ugarske monarhije, što je osobito dolazilo do izražaja u pisanju »Iskre«. »Evo proslova našeg lista«, piše u prvom broju: »Držati živo među nami štovanje domovine. Pobjitati tajne spletke nekijeh od izrodnijeh Slavjana, koji pod izlikom milostinje šire rasplodište austrijsansko, potkopavajuć domorodne težnje Slavjana, koji i ovdje nalaze odziv i brojne nasljednike. Zadaća naša, austrijskih podanika a Slavjana — bit će: Sloboda tuđinskog robstva.«

Ambicije društva bile su dakle velike i nisu se zaustavljale samo u iseljeništvu. Iseljenici oko društva smatrali su, naime, da treba pomoći »našoj dalekoj braći« koji su ostali u domovini »sa našijem sovjetima.« I doista sudeći prema pismima čitatelja proizlazi da se list distribuirao i u Hrvatskoj. Štoviše, izgleda da je društvo namjeravalo igrati ulogu na širem slavenskom području. S osobitim se simpatijama u »Iskri« piše o Rusiji.

⁵⁹ »Iskra slavjanske slobode«, Buenos Aires, 1. XI. 1883.

⁶⁰ »Narodni list«, 8. VII. 1891.

Sve akcije SLAVJANSKOG DRUŠTVA UZAJAMNE POMOĆI u ovom prvom razdoblju vezane su uz ime Dinka Grisogona Bortolazzia. On rukovodi društvom, a urednik je i »sobstvenik« »Iskre slavjanske slobode«. Rođen je u Zadru, a odgojen je u Italiji. No, unatoč toga on »nikada neprestade braniti i žrtvovati se za naše narodno načelo.«⁶¹ U Argentinu se doselio krajem 50-tih godina prošlog stoljeća i tu je kao liječnik postigao zavidnu karijeru. Osim dužnosti koje je obavljao u iseljeničkim institucijama bio je vijećnik općine u Buenos Airesu te profesor »narodnog kolegija«. Odlikovan je odlikovanjima »križem Krune Talijanske« i »križem Knjaza Crnogorskoga.« Osobite zasluge Dinko Grisogono Bortolazzi dobio je kao liječnik te kao izumitelj medicinskih sprava. Jedna takva sprava stajat će ga života. Ta paradoksalna smrt kao i spровod u kom je bilo »više od 400 kočija«, bit će opisani u pismu jednog iseljenika »Narodnom listu«.⁶²

No i nakon smrti ovako značajna člana društvo je dalje nastavilo aktivno djelovati pa čak i napredovati. 1888. god. sudjeluje u svečanostima koje su u Buenos Airesu upriličene u povodu ukinuća ropstva u Brazilu. Predsjednik odbora proslave zahvalio se ovim riječima: »Liepo je i pohvalno da i vi, sinovi velikoga ali na žalost dijelom slavjanskog potlačenog plemena, proslavi ove znamenite sgode učestvujete. Pak imate se i vi za vašu emancipaciju svojski zauzeti, a u tomu vam svaki napredak želim.«⁶³

Društvo i dalje ima izrazito političku notu. »Cilj mu je promicanje sloge i sveslavenskog ujedinjenja, te po mogućnosti i pouke.«⁶⁴ Krajem osmog desetljeća »društvo prilično napreduje, a moglo bi se takmiti sa kojim mu drago društvom ine narodnosti, pače umnogome i prednjačiti«. Da ipak nije kako bi htjeli prepreka su »austrijaki« i njihovo društvo SOCIEOAD AUSTRO-HUNGARA DE SOCOROS MUTUOS u koje pristupaju mnogi Hrvati iako je »u tu samo svrhu ustanovljeno da Slavjane razciepka.«⁶⁵ I ovo društvo slavilo je godišnjice svog osnutka. Ovako je 1890. god. proslavljena osma obljetnica: »Na 29 prošlog mjeseca rujna, naše slavjansko pripomoćno društvo, liepo je proslavilo svoju osmogodišnjicu. Tog dana u 10 sati u jutro, svi članovi društva skupiše se u društvenu dvoranu, odkud se uputiše u crkvu, gdje se pjevala za društvo liturgija u starom crkvenom jeziku. Na 6 sati u večer bi priređen go-

---

⁶¹ Pismo anonimnog iseljenika iz Buenos Airesa 3. II. 1877. a objavljeno u »Narodnom listu« od 9. III. 1877.

⁶² »Dr. Bortolazzi je pao žrtvom svog uzvišenog zvanja. Nazad 5—6 dana ode k obitelji Boccalara da lieči jedno žensko diete od grlice. Ponio sa sobom ratilo, koje je on isti izumio za naprašivanje i palenje u grlu. Neznam zašto, ratilo toga dana ne mogaše nikako djelovati. Videći on da je diete opasno bolesno, uze ratilo, kojim se je prije služio u grlu bolesnice, postavi ga u svoje grlo da vidi što se je pokvarilo. Poslije nego je popravio ratilo, stavi ga opet djetetu u grlo i zbilja tada ga mogaše rabiti sasvim dobro. Odmah sutra dan diete se je čutilo bolje i sad je već posve ozdravilo. Ali na žalost njegov pokušaj stao ga je života! Kad je on u svoje grlo naukao ratilo, mislio je da se nije nit dotaklo rana bolesnice, no sutra dan očuti da ga žeže u grlu; prekosutra još veće: tad uze nešto ljekarije misleći da je jedna malenkost od nazeba. I ne sjećajući se onoga što je dva dana prije uradio, počeo opet kod drugih bolesnika. Ali bolest ne gleda u brk nikomu, pa bome 4. i dan bi usilovan stati u postelju jer nije mogao mal da ne više nit disati.« Uslijedila je bezuspješna operacija i Bortolazzi je umro. Pismo anonimnog (potpis D. D.) iseljenika iz Buenos Airesu 3. II. 1887. objavljeno u »Narodnom listu« 9. III. 1887.

⁶³ »Narodni list«, 25. VIII. 1888.

⁶⁴ Isto, 9. VI. 1888.

⁶⁵ Isto.

spodski sobet u dvoranam društva, komu prisustvovala mnoga odlična gospoda. Prisustvovao je i gospodin Petar Bogdanov, ruski ministar, te gospodin Kristofersen, generalni ruski konsul. Naš zaslužni predsjednik Kažulić sa ostalim upraviteljstvom, pričekao je ministra, pozdraviv ga u našem hrvatskom jeziku, na čemu mu visoki gost zahvali, stupiv u dvoranu, okićenu sagovim i trobojnim zastavam. Pri sobetu se redale mnoge nazdravice, sve pune rodoljubnog žara i zanosa. Najprvo nazdravi predsjednik gospodinu ministru, koji zahvali njemu i svemu društvu, te nazdravi ukupnoj nam domovini, izrazujući zadovoljstvo sa sklada koji vlada u ovom tuđem svijetu, među slavjanskom nasobinom.«⁶⁶

Društvo je napredovalo i u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća. 1903. godine upravu su mu činili: Stjepan Buljević, zubar iz Omiša (predsjednik), Vicente Polić, pomorski kapetan (blagajnik) i N. Visković (tajnik).⁶⁷ To je godina kad se u Hrvatskoj rasplamsao pokret protiv Mađara i njihovog predstavnika u Hrvatskoj bana Khuena Hedervarya. Iseljenici u Buenos Airesu sa zanimanjem prate što se događa i poručuju: »Uzdamo se, da će pravo pobijediti.«⁶⁸

Te godine društvo počinje izgradnju svog panteona. Podignut će se nad postojećom grobnicom društva a bit će izrađeno u »čisto narodnom slogu.«⁶⁹ Prateći događaje u domovini i nastojeći s njom biti u kontaktu, SLAVJANSKO DRUŠTVO UZAJAMNE POMOĆI proglašuje Jurja Bijankinija svojim počasnim članom. S tim u vezi šalje mu diplomu s pismom koje potpisuju predsjednik i tajnik društva: »Slavjansko društvo uzajamne pomoći u Buenos Airesu časti se priposlati vam preko ruku potpisanih svojih predstavnika najviše odlikovanje, kojim raspolaže: diplomom počasnog člana. Ovo odlikovanje zaključeno je u glavnoj skupštini društva održanoj dne 20. lipnja 1903. uvažavajući vaše velike zasluge za narod, pripoznavajući vaš neumorni rad na javnom polju kao sjajni govornik, sposobni urednik, uspješni širitelj narodne misli, gorljivi promicatelj pravog napredka i nepatvorene slobodoumnosti, neustrašivi borioac za sjedinjenje i neodvisnost. Slavjansko društvo uzajamne pomoći u Buenos Airesu izabrav Vas jednoglasno na predlog svog predsjednika svojim članom, bilo je uvjerenjeno da časti time i sebe, i ne sumnja, da je dalo izražaja čuvstvu poštovanja, koje imadu prema Vama, veleučeni gospodine, svi oni, koji poznaju Vaš rad. Izvolite dakle primiti diplom našeg društva, koje već preko 20 godina postoji, kao dokaz, da se sveudilj čutimo i u dalekoj tuđini sinci naše domovine, koji znadu da im je narodne borbe častiti, kako zaslužuju. Ključemo Vam gromki: Živio!«⁷⁰

1891. godine u gradu Pisagua u čileanskoj provinciji Tarapaca naši iseljenici utemeljili su SLAVENSKO DRUŠTVO. Osnovao ga je Pavao Gjurinović i to su ujedno svi podaci koje o tom društvu imamo.⁷¹

Jedna od najbolje organiziranih kolonija naših iseljenika u Južnoj Americi, svakako je ona u Antofagasti u istoimenoj provinciji na sjeveru Čilea. Klima u ovom gradu je vruća i suha, a okolica mu je bogata rudama, osobito salitrom i bakrom. U Antofagastu su selili većinom s otoka Brača, a prvi me-

⁶⁶ Isto, 5. XI. 1890.

⁶⁷ Pismo N. Viskovića iz Buenos Airesa 20. VI. 1903. objavljeno u »Narodnom listu« 8. VII. 1903.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ »Narodni list«, 23. XII. 1903.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ A-ZMN, neregistrirana građa.

đu njima došli su početkom druge polovice prošlog stoljeća. Ipak masovniji priliv naših ljudi osjetio se tek u posljednjem desetljeću 19. stoljeća. U Antofagasti oni su pretežno zaposleni u industriji salitre i u trgovini. Tu su postigli velike rezultate i veoma su zaslužni za napredak grada. Osim što su otvorili mnoge rudnike salitre te organizirali transport, trgovinu, građevinarstvo i novčarstvo, naši su prvi podigli tvornice piva i cipela te izgradili prvu električnu centralu i instalirali prvu telefonsku mrežu.⁷² Prvo društvo koje su naši iseljenici utemeljili u ovom gradu je vatrogasno i to TERCERA COMPANIA DE BOMBEROS AUSTRO-UNGARA, osnovano 1893. godine. Da se doista radi o našem društvu pod austro-ugarskim imenom najbolje svjedoči prva uprava koju su sačinjavali: Petar Tončić (predsjednik), Marko Zore (potpredsjednik), Jakov Franičević i Miho Vodnica (tajnici), Ivan Ivanović (balgajnik) te »časnici«: S. Kožulić, S. Simini, M. Vušković, Luko Gozzi, Jerko Lukšić i G. Franičević.⁷³ Barjaktar društva bio je Petar Dalmatin. Društvo je imalo mnogo posla jer je poradi prirodnih uvjeta Antofagasta često stradala od požara.

Godinu dana nakon osnutka imamo ovaj izvještaj o stanju u društvu kao i o našoj koloniji u Antofagasti 1894. godine: Vatrogasno društvo »po svačijem sudu, jedno (je) od najboljih društava u ovom gradu. Ovo društvo broji liepi broj članova, sve samih Hrvata. Društveno upraviteljstvo za tekuću godinu odabrano je iz slijedeće gospode: upravitelj Jakov Franičević iz Vrboske, kapetan Andrija Kožulić iz Milne, blagajnik Miho Vodnica iz Dubrovnika, tajnik Stjepan Bartučević iz Komiže, prvi poručnik Stjepan Simini iz okolice Dubrovnika, drugi poručnik Marko Vušković iz Supetra, treći poručnik Antun Lukšić iz Sutivana, četvrti poručnik Jakov Zoro iz Komiže, podtajnik Luka Sargo iz Milne, barjaktar Petar Dalmatin iz okolice Dubrovnika, prvi stražmeštar Ivan Balarin iz Komiže, drugi stražmeštar Petar Mačić iz Komiže, treći stražmeštar Toma Čuturlica iz okolice Dubrovnika, društveni liječnik Dr. E. de Fort, makinista Luis Smith. Društvo liepo napreduje i služi uprav na čast našem hrvatskomu narodu. Na društvenoj zgradi svake nedjelje vije se naša mila hrvatska trobojnica.

Naša naselbina u ovom gradu broji preko stotine duša, a svi se bave sa trgovinom. Ima tvrdka koje se broje u prve u mjestu, kao npr. trgovačka tvrdka braće Ivanović, koji nabavljaju iz Dalmacije dosta likera i amo ih razprodavaju, kao n. pr. ružulin, Vlahov, Lukšarda, Kaligarića itd. Do prve prigode poslati ću vam imenik svih našinaca nastanjenih u ovom gradu i okolici, jer ima nekih, koji nikad kući nepišu, a da bar tako njihovi tamo u Dalmaciji za nje doznadu. Bog i Hrvati.«⁷⁴

Godinu dana nakon vatrogasnog, naši u Antofagasti utemeljuju svoje SLAVJANSKO PRIPOMOČNO DRUŠTVO.⁷⁵ Najprije su raspisali akcije za izgradnju društvenog doma, a zatim utemeljili samo društvo 11. travnja 1894. godine. (Da su naši vatrogasci imali posla govori i podatak da je zgrada ovog društva dva

---

⁷² O našoj koloniji u Antofagasti vidi Matej Škarnić, Jugoslavija, Antofagasta 1928. i Jose Rajčević, Naša naseobina u Antofagasti — Čile, Matica iseljenički kalendar 1965, 122.

⁷³ Podaci o osnutku i upravi prema pismu anonimnog iseljenika iz Orura, 20. III. 1893., objavljenom u »Narodnom listu« od 27. V. 1893.

⁷⁴ Pismo anonimnog iseljenika iz Antofagaste (potpis J. F.) 15. VII. 1894., objavljeno u »Narodnom listu« 28. VIII. 1894.

⁷⁵ Podatke o ovom društvu uzeli smo iz M. Kolin, n. dj., 60, J. Rajčević, n. dj. 122 i Stjepan Papić, *Naši iseljenici u Chile*, Matica iseljenički kalendar 1955, 109.

puta gorila.) Članovi osnivačkog odbora bili su: Ivan Ivanović⁷⁶ (predsjednik), Marko Šore (potpredsjednik), Stjepan Bartučević (tajnik), Petar Ivanović (blagajnik) te odbornici: Stjepan Simini, Marko Vušković, Jakov Šore, Ivan Balarin, Nikola Sabioncello i Petar Dalmatin. Prema statutu društva član je mogao biti svaki »neporočni Slaven«, a svaki doseljenik iz Hrvatske automatski se upisivao u registar društva. Društvo je imalo velik ugled u Antofagasti. Vidni znakovi njegove prisutnosti u gradu bio je spomenik podignut u spomen 100-te obljetnice oslobođenja Čilea na kojem je pisalo: »Colonia Slava 1910.« Izgradnju je financirao poznati iseljenik Kuzma Žuvić i glazbeni paviljon.

Da društvo nije imalo samo pripomoćni značaj nego da je nastojalo i njegovati patriotske osjećaje svojih članova, govori podatak da se na jednoj sjednici 1895. godine zaključilo da se skupštinski zapisnici ubuduće vode isključivo na hrvatskom jeziku.

SLAVJANSKO PRIPOMOĆNO DRUŠTVO održavalo je žive veze s domovinom. Prvi važan događaj u Hrvatskoj nakon njegova osnutka bila je smrt Ante Starčevića povodom koje je upućeno slijedeće pismo književniku dr. Anti Tresiću Pavičiću: »Hrvatska naseobina u ovom gradu tužno iznenađena kobnom viesti prerane smrti slavnog vođe, u dugoj i teškoj borbi našeg mučeničkog naroda za svoja prava i slobodu svetu, u znak žalosti u tri dana u crno zavitu na po stiega izvjesi milu trobojnicu, i živo učestvujuć u tuzi otačbine kliče: Slava neumrlom Starčeviću!«⁷⁷

Iste 1896. godine društvo je preko svog predsjednika S. Bartučevića poslalo Jurju Bijankiniju 1.097 peča za pomoć Bračanima, koji su nastradali od snažnog proloma oblaka 28. i 29. kolovoza 1896. godine.⁷⁸

1898. godine društvo je brzojavno tražilo od Beča da imenuje konzula u Antofagasti. Mjesto je najprije bilo ponuđeno Ivanu Ivanoviću, a kad je ovaj to odbio imenovan je iseljenik Juraj Sabioncello. U vezama s domovinom bili su aktivni i pojedini članovi društva poput spomenutog Ivana Ivanovića, koji je 22. siječnja 1904. godine proglašen »društvenim zakladnikom« Društva hrvatskih književnika u Zagrebu, budući da je bio poslao 1.000 kruna zakladnine.⁷⁹

SLAVJANSKO PRIPOMOĆNO DRUŠTVO u Antofagasti osobito je budno pratilo tok narodnog pokreta u Hrvatskoj 1903. godine. »Narodni list« primio je 19. kolovoza 1903. god. slijedeći brzojav iz Antofagaste: »Prigodom rođendana austrijskog cesara, Slaveni Pacisičkog Oceana u prosvjed upravljaju saučesće potlačenoj domovini, lijevajuć suze nad grobom palih žrtava.« Tom prigodom u znak žalosti na zgradi društva bila je izvješena hrvatska zastava sa crnom trakom na pola stijega. Zastava je trebala visiti tri dana, no već nakon prvog dana skinuta je na intervenciju austro-ugarskog posalnika u Santiagu grofa Strazenskog, koji je intervenirao kod čileanskih vlasti. Iseljenike je to ogorčilo a glas o tome dopro je i do domovine te je Biankini o tome postavio pitanje u Carevinskom vijeću ministru vanjskih poslova.⁸⁰ Iseljenici su se Strazenskom osvetili tako što su ga bojkotirali kad je slijedeće godine posjećivao neke čileanske gradove među kojima i Antofagastu.

⁷⁶ O Ivanu Ivanoviću vidi R. Vidović-Kukoč, *Braća Ivanovići i naše iseljeničtvo u Čileu*, Matica iseljenički kalendar, 1957, 186.

⁷⁷ Pismo anonimnog iseljenika iz Antofagaste 8. V. 1896. objavljeno u »Narodnom listu« 1. VII. 1896.

⁷⁸ »Narodni list« 16. I. 1897.

⁷⁹ Isto, 27. I. 1904.

⁸⁰ Isto, 3. 2. 1904.

Iseljenici nisu samo prosvjedovali nego su i organizirali akcije prikupljanja novca za žrtve u Hrvatskoj. Iz Antofagaste su sakupljeni novac poslali Jurju Biankiniju uz popratno pismo: »Kako vidite iz uklopljenih imenica, sakupilo se u Antofagasti dolara 2487 a u Calami 673 i to baš na dan 18. kolovoza, kad počastismo uspomenu palih mučenika zatvorom dućana, znakom žalosti nad vratima te izvješanjem mile trobojnice na pol stiega, koja radi diplomatske intrige austro-ugarskog ministra grofa Strazenskoga i njegovog pristaše austro-ugarskog konsula u Antofagasti bi na svršetku dana skinuta. Za takovu uvriedu našoj miloj zastavi — premda smo doživjeli zadovoljstvo, da je sva čileanska štampa proti tomu prosvjedovala — ipak mislimo tražiti zadovoljštinu. (. . .).«⁸¹

U gradu Iquique 1896. godine postojalo je SLAVJANSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO. Potpredsjednik društva tada je bio Kuzma Justinijanović a tajnik D. Jelić. O njemu znamo još samo da je proglasilo Jurja Biankinija »začastnim članom« kojom prilikom mu je poslana »dotična diploma krasno izrađena« s popratnim pismom: »Velečastni gospodine! Naše društvo imenovalo vas je svojim počastnim članom u znak bratimskih osjećaja za vaš patriotizam i vaš požrtvovni rad za napredak i budućnost našega naroda. U nadi da će te primiti ovaj mali, ali iskreni darak ljubavi i poštovanja prema vami i miloj nam domovini, najdubljim poštanjem bilježimo se Kuzma Justinijanović podpredsjednik — D. Jelić tajnik.«⁸²

Iste godine u Pisagui u Čileu postojalo je HRVATSKO DRUŠTVO DOBROTVORNOSTI. I o ovom društvu znamo malo: tek toliko da mu je predsjednik 1896. godine bio poznati iseljenik Toma Bradanović, te da je iste godine sakupilo 40 funti sterlinga za »hrvatske đake nastradale u Zagrebu« koji su sudjelovali u spaljivanju mađarske zastave. Uz novac poslan na »Narodni list« dostavljeno je i pismo Jurju Biankiniju, pisano iz Junina, 18. ožujka 1896.: »Potanko čitali smo u »Narodnom listu« što se dogodilo u Zagrebu za vrijeme boravka Njegovog Veličanstva našeg kralja. Naša srca bila su živo skronuta nad onog, što je učinjeno našoj učećoj mladeži, uzdanici naše mile domovine. Da ublažimo njihova ogorčena srca, naše društvo sastalo se je u sjednicu i odlučilo je, da se pošalje preko vaših ruku odboru u Beču za nastradale đake 40 lira engleških koje vam mjenicom šaljemo. Mi smo puno daleko od našega milog žala, ali budite uvjereni, častni Don Jure, da su naša srca vezana s vama, i da ćemo vas u svakoj sgodi slijediti kao apoštola našeg prava. Prvo nego li je dignuta sjednica svi članovi društva ustali su na noge i tot krat na vas glas kliknuli: živila nastradala mladež i svi borioci hrvatskog prava! Bog i Hrvati! Za »Hrvatsko društvo dobrotvornosti«, Toma Bradanović Matijev, predsjednik.«⁸³

Iako će uz Antofagastu postati jedna od najznačajnijih naših kolonija ne samo u Čileu nego u cijeloj Južnoj Americi, Punta Arenas se dosta kasno uvrštava u one naše kolonije koje su imale svoja društva. Razlog tome je relativ-

⁸¹ Isto, 21. XI. 1903.

Od ovog društva sačuvana su Pravila koja su tiskana 1911. godine u tiskari »Materinske riječi« u Rosariju de Santa Fe a nalaze se u knjižnici Zavoda za migracije i narodnosti u Zagrebu. U istoj knjižnici nalazi se i brošura »25 godišnjica Slavjanskog pripomoćnog društva«, Antofagasta 1919. godine. U brošuri su navedeni osnovni podaci poput: imena utemeljitelja društva, popis svih uprava te imenik svih članova koji su od osnutka pripadali ovom društvu.

⁸² Isto, 16. V. 1896.

⁸³ Isto, 6. V. 1896.

no kasno formiranje naše kolonije u tom gradu.⁸⁴ Naime, u Punta Arenas jedan od najjužnijih gradova na svijetu (smješten je na 53° 10' južne širine i 70° 54' zapadne dužine), ljude je moglo privući samo nešto iznimno, poput zlatnih nalazišta. I doista 1880. godine u rijeci Rio de las Minas sjeverno od grada pronađeno je zlato. Među mnogima koje je to privuklo bili su naši iseljenici koji su u početku pristizali iz Čilea i drugih zemalja Južne Amerike, a tek početkom 90-tih godina prošlog stoljeća počinju dolaziti naši ljudi iz domovine, pretežno iz Dalmacije. To pristizanje je bilo sporo jer je 1895. godine u cijeloj pokrajini Magellanes (kojoj je Punta Arenas glavni grad) živjelo tek 359 Hrvata. Već krajem stoljeća »zlatna groznica« se polako smiruje, no mnogi naši ostaju u ovom kraju. Štoviše, dolaskom novih doseljenika broj naših se povećava tako da pred prvi svjetski rat dosiže 2.500 osoba. Samo mali dio njih nastavlja tražanje za zlatom dok se većina orijentira na druga zanimanja, osobito na obrt i trgovinu. Mnogi imaju male dućane mješovite robe, tako da se 1914. godine dobivao dojam da je njima »posut sav grad.«⁸⁵ Prvo društvo koje su osnovali naši iseljenici u Punta Arenasu nosilo je austrijsko ime i zvalo se SOCIEDAD AUSTRIACA DE SOCORO MUTUO.⁸⁶ Utemeljeno je u rujnu 1896. godine a članstvo su sačinjavali »u ogromnoj većini Dalmatinci.« Prema društvenim pravilima, koja su bila tiskana 1900. godine u grafičkom zavodu Magellanesa, članom je mogao postati svaki austrougarski državljanin, uz uvjet da je pošten i da je zaposlen.⁸⁷ Društvo je imalo isključivo humanitarni značaj i u njemu je bilo zabranjeno voditi vjerske ili političke rasprave. Članovi su prilikom pristupanja trebali uplatiti 10 taliro, a mjesečna članarina iznosila je 2 talira. Društvo je podiglo vlastitu zgradu koja je vrijedila 40.000 peča. Mnogi Hrvati članovi SOCIEDAD AUSTRIACA DE SOCORROS MUTUOS, bili su nezadovoljni austrijskim nazivom društva. Zbog toga je dolazilo do čestih trzavica i političkih sukoba. Grupa iseljenika u ovom društvu težila je za stvaranjem udruženja koje bi nosilo hrvatsko ime. Oni su došli na ideju da osnuju HRVATSKU ČITAONICU. Prve korake u tom smjeru učinili su u puntaarenaškom listu »El Magellanes« u kojem su tiskali oglas na hrvatskom jeziku u kojem su pozvali Hrvate koji se žele učlaniti u HRVATSKU ČITAONICU da dođu na skupštinu 2. travnja 1899. godine u kuću iseljenika Augustina Denegrija.⁸⁸ Prema pismu koje je Juraj Jordan uputio »Narodnom listu« iz Punta Arenasa 30. travnja 1899. godine, odluka da se osnuje HRVATSKA ČITAONICA donesena je 23. travnja iste godine. Tada se »sakupi kita čestitih Hrvata, te odlučismo ustanoviti »Hrvatsku čitaonicu«, gdje ćemo se sakupljati, razpravljati i budnim okom pratiti interese mile hrvatske domovine.«⁸⁹ Uzbuđeni Jordan zapisao je dalje: »Moje mladenačko srce od radosti drhće pomišljajući da će se do malo u jednoj od najkrasnijih ulica ovoga grada vijati mila naša hrvatska trobojnica«. HRVATSKA ČITAONICA svečano je otvorena 1. lipnja 1899. godine. Tada je imala 40 članova, a upravu su joj sačinjavali: Andrija Jurišić (pred-

⁸⁴ O našoj nascobini u Punta Arenasu vidi Lucas Bonačić Dorić B., n. dj. L. Bonačić Dorić, *Jugoslaveni na krajnjem jugu Amerike*, Matica iseljenički kalendar 1955, 111. i Jakov Radić, Naši u najjužnijem gradu svijeta, Matica iseljenički kalendar 1962. 134.

⁸⁵ »Domovina«, 5. III. 1914.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ O ovom društvu vidi Klement Derado — Ivan Čizmić, *Iseljenici otoka Brača Brački zbornik br. XIII*, Zagreb 1982., 93.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ »Narodni list«, 31. V. 1899.

sjednik), Ivan Sekul (potpredsjednik) Jero Martinić (blagajnik).⁹⁰ HRVATSKA ČITAONICA je odigrala veliku ulogu u očuvanju i njegovanju nacionalne svijesti kod Hrvata u Magellanesu.

U međuvremenu odnosi u SOCIEDAD AUSTRIACA DE SOCORROS MUTUOS i dalje su se zaoštravali, jer Hrvati koji su bili u njemu nisu se zadovoljavali samo s čitaonicom. Oni su htjeli imati društvo s hrvatskim imenom i značajem. Kriza je dosegla vrhunac kad su u rujnu 1900. godine iz austrijskog društva isključeni Ivan Sekul i Andrija Štambuk,⁹¹ a nešto kasnije predali su ostavke tajnik i predsjednik društva Andrija Juričić i Mato Pasinović. Grupa disidenata iz austrijskog društva kao i Hrvati koji nisu bili u tom društvu počeli su se sastajati u namjeri da osnuju hrvatsko društvo. Na sastanku u kući Ivana Turine 28. studenoga 1900. godine osnovan je privremeni odbor koji je trebao sastaviti pravila te pripremiti osnivačku skupštinu. Do ove je došlo 16. prosinca 1900. godine kad je utemeljeno HRVATSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO. Prvu upravu sačinjavali su: Vjekoslav Tadić (predsjednik), Ivan Sekul (potpredsjednik), Ivan Turina (blagajnik), Juraj Jordan (tajnik) i S. J. Paravić (podtajnik). »Upravitelji ophodnje« bili su: Juraj Kučan, Vicko Vrsalović, Roko Ljubetić, Juraj Lončar i Šimun Mračić. Do kraja godine u društvo se upisalo 79 članova i svi oni smatrani su utemeljiteljima. Na prijedlog Jurja Jordana za 80-tog člana utemeljitelja predložen je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. On je to prihvatio i obavijestio upravu pismom od 3. svibnja 1901. godine: »Slavno društvo! Plemeniti prijatelji! Vaš krasni list, meni na čast, poštenje i slavu služi. Ja neizmjernim veseljem vaš drug postajem, preporučujući se i nadalje uvijek vašoj miloj uspomeni, vašoj bratskoj ljubavi, vašoj pobožnoj molitvi. Vaš do vieka prijatelj, od sve duše, iz svega srca, iskren štovatelj i privrženik.«⁹² Javljujući ovu vijest »Narodnom listu«, iseljenici iz Punta Arenasa pisali su: »Ovo pismo koju je radost i veselje prouzrokovalo između amošnjih Hrvata, ne da se opisati. U izvanrednoj sjednici, (. . .) kad se je članovima svečano dotično pismo pročitalo, iskrenim i srdačnim ovacijama ne bi ni kraja ni konca, a poslije dovršene sjednice na brzu ruku u isti dan bi priređen sjajni banket, na kojemu se je do u kasno doba noći čulo urnebesno klicanje: »Živio Strossmayer, živila Hrvatska.«⁹³

Iako prema pravilniku »ovo društvo nema nikakvog političkog ni duhovnog cilja« (paragraf II. čl. 8) ono je ipak imalo izrazito nacionalno-politički karakter. Na to ukazuju mnoge pojedinosti poput slika s kojima su bile ukrašene društvene prostorije, zastave itd. Društvo je naime bilo u Zagrebu naručilo slike Starčevića, Strossmayera, Preradovića, Gundulića itd., kao i zastavu koja je u stvari bila hrvatska trobojnica. Jedna strana zastave bila je od bijele svile s hrvatskim grbom u sredini. »Okvir grba i obrub čitave prve strane barjaka kao i ime društva, sve je to bilo izvezeno u zlatu po krasnim hrvatskim motivima.«⁹⁴ Druga strana zastave bila je trobojnica s natpisom društva izvezenim u zlatu. Zastava je posvećena 7. svibnja 1905. godine, o čemu je izvještavao iseljenički list »Male novine« iz Punta Arenasa. Zbog zanimljivog opisa

⁹⁰ Podatke o svečanom otvaranju i upravi donosimo prema vijestima iz Punta Arenasa donesenim u »Hrvatskoj domovini«, Sušak, 4. VIII. 1899. i »Narodnom listu«, 29. VII. 1899.

⁹¹ L. Bonačić-Dorić, *Historia de Los Yugoslavos en Magellanes*, sv. II, 200.

⁹² Prema »Narodnom listu«, 24. VIII. 1901.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Jeka, Hrvatski iseljenički koledar za prostu godinu 1910., Rosario de Santa Fe, 1910., 19.

atmosfere koja je vladala u Punta Arenasu među našim iseljenicima donosimo dijelove tog opisa: »Na sat poslije podne počeli se kupiti družinari u dvoranu Hrvatskog dobrotvornog društva, u svečanu ruhu zaodjeveni, kao i oni što imaju obaviti najsvetiji čin, blagosloviti svoj barjak. U svoju pak zajedničku dvoranu, tik Hrvatskog dobrotvornog društva, kupe se hrvatski vatrogasci, u svečanu ruhu također, da kao počasna straža otprate svoju milu trobojnicu do onoga božjeg hrama, dok marni pak tamburaši Hrvatskog tamburaškog društva »Tomislav« ugađaju sitne žice svojih glazbala da skladnim akordima uvele najviše hrvatsko slavlje. Glavu im resi narodna crven-kapa, koja mnogim njenim dobrim poznavateljima suzu na oko vabi, jer ih podsjeća na nešto velika, slatka, što samo suza i srce otkriti može. Uto dolaze visoki kumovi, blagodarna gospoda: Gobernador, odjeven u svečano ruho kapetana chileanske bojne mornarice, francuski konzul, austro-ugarski konzul i društveni predsjednik i gospoda predsjednici ostalih društava. U nazočnom srce zaigralo, barjaktar se uozbiljio i pod crven-kapom ponosno podigao u vis miljenicu hrvatskog naroda. U tili čas se sastavi povorka s municipalnom glazbom na čelu, koja bi poslata na počast i uz čiju veselu svirku krenu čitava povorka k crkvi. Ulicom kuda je povorka prolazila, nagnilo mnoštvo gledalaca i crkvu u tili čas napuni kao šipak. Monsignor Pagnano obavi sveti čin i tom prilikom izreče prigodno slovo, po komu tamburaši odsviraju hrvatsku himnu.«⁹⁵

Od HRVATSKOG DOBROTVORNOG DRUŠTVA sačuvao se Pravilnik koji je tiskan 1902. godine u Zagrebu.⁹⁶ Prvi paragraf Pravilnika određivao je svrhu društva »da se utemelji zajedničku granicu, kojom da pripomaže družinare u slučajevim bolesti i njezinih posljedica i to samo u Punta Arenas — Magellanes.« (čl. 2). Drugi paragraf određivao je prava i dužnosti članova i prema kojemu su članovi mogli biti »svi oni austro-ugarski podanici, koji su slavenskog porijekla i govore hrvatski, kao i sinovi njihovi, koji ako i ne rođeni u austro-ugarskoj monarhiji, dokažu ipak da su u njoj postigli domovno pravo.« (čl. 4) Članovi su također trebali biti stariji od 12 i mlađi od 50 godina (čl. 4, točka 1), »potpuno zdravi« (čl. 4, točka 2) te »da uživaju dobar glas i da su čudorednog ponašanja.« Član 5 ovog paragrafa utvrđivao je vrstu članova koji su mogli biti: utemeljitelji, redoviti i počasni. Pravilnik je predviđao i odstranjenje iz društva a kao najteži pristupi smatrali su se: sramoćenje društva i unošenje razdore u njega, neplaćanje članarine, sablazan život a osobito pijančevanje te osuđivanost »rad kakvog zločina«. Pomoć ugroženim članovima regulirana je u trećem paragrafu. Pravo na pomoć imao je samo onaj koji je bio već četiri mjeseca član društva (točka 11), a novčana pomoć u slučaju bolesti dodjeljivala se tek nakon četvrtog dana bolovanja (točka 1). Pomoć je mogla biti uskraćena (ukoliko je povod bolesti pijanstvo) ili ograničena (u slučaju veneričnih bolesti član je imao pravo na liječnika i lijekove samo prilikom prve zaraze). Paragrafi od 4. do 13. utvrđivali su funkcioniranje društva (predsjednik, blagajnik, tajnik, liječnik, pobirač, glavna skupština, izbori i glavne odluke) dok su posljednja dva određivali način sahrane (paragraf 13.) i pravo ukopa na društvenom groblju (paragraf 14.). »Drugovi« su se pokapali na račun društva s time da troškovi ne prelaze 100 talira. Obitelj je mogla i sama organizirati pogreb. U tom slučaju dobivala bi 100 talira uz obvezu »da lijes druga mora biti pokriven barjakom društva i sproveden uz pratnju članova«. Osim članova društva, pravo da se pokopaju u »društvenom grobištu« imali su i

⁹⁵ »Male novine«, Punta Arenas, 7. V. 1905.

⁹⁶ A-ZMN, neregistrirana građa.

»predstavници austro-ugarske monarhije i konsulni agenti, kao što osobe koje pripadaju trgovačkoj ili ratnoj mornarici, koji preminu za njihovog boravka u ovom gradu te da su slavenskog porijekla i da njihov boravak ne priđe šest (6) mjeseci...«

Detaljna analiza ovog pravilnika dala bi mnoge elemente za rekonstrukciju života iseljenika u ovoj našoj koloniji na prijelazu stoljeća.

Nakon SLAVJANSKOG DRUŠTVA UZAJAMNE POMOCI iz Buenos Airesa, u Argentini se dugo ne spominju naša iseljenička društva. Prvo nakon njega za koje znamo je SLAVJANSKO DRUŠTVO koje je »još početkom 1900 god. opstojalo« u Villa Constitucion.⁹⁷

Osnutak HRVATSKOG DOBROTVORNOG DRUŠTVA u Punta Arenasu umnogome je dinamizirao našu iseljeničku koloniju. Pod njegovim okriljem osnovana su i druga iseljenička društva a prvo od njih je HRVATSKO DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO BR. 4. koje je utemeljeno 6. siječnja 1902. godine.⁹⁸ Doduše to ime društvo nije nosilo od samog osnutka. Najprije je imalo austrijsko ime koje nije odgovaralo »patriotičnim čuvstvima mlađeg naraštaja« te je bilo promijenjeno u SLAVJANSKO DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO BR. 4. (4. svibnja 1902. godine). Međutim ni ovo se ime nije dugo održalo. Pod utjecajem prilika u domovini, a u nastojanju da se austrijskom otporu dade što konkretniji izraz, društvo će konačno dobiti ime (opet pod pritiskom mlađih članova) HRVATSKO DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO BR. 4. (25. listopada 1903.). Ova posljednja promjena imena nije prošla bez potresa u društvu. Nezadovoljni »Austrijaki« i »Slovinci« istupili su iz društva i tražili od Vrhovnog upraviteljstva svih vatrogasnih društava u Punta Arenasu da ih zaštiti. Ovo je međutim, »iza duga raspravljanja« ipak prihvatilo najnoviju promjenu imena društva, no zaključilo je da se nezadovoljnicima vrati sve što su donijeli u društvo od njegova osnutka.

Nakon prebrođene krize HRVATSKO DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO počinje se uspješno razvijati. Najzaslužniji za to su oni isti članovi koji su se borili i za promjene imena, a to su: Andrija Juričić, Jeronim Martinić, Juraj Jordan i Bartul Poduje, koji su se zbog zasluga u narednom razdoblju mijenjati na rukovodećim položajima u društvu. I doista od 1903. godine u društvu se osjeća preporod. Ono kadrovski i materijalno toliko jača da je u stanju stare sprave zamijeniti novim koje se naručuju u Zagrebu od tvrtke R. A. Smerkal. Nove sprave sastojale su se od vatrogasnih kola s »automatičnim« ljestvama te sjekirama, fenjerima, krovnjačama, zapinjačama itd. Narudžba je stajala 5.000 čileanskih talira. Izradu rekvizita kontrolirao je Mirko Kolarić, tajnik Saveza vatrogasnih društava Hrvatske, za koje je zasluge imenovan počasnim članom društva i odlikovan zlatnim vijencem s vatrogasnim simbolima »izrađenim od suhog magellanskog zlata.«

Cijeneći razvitak našeg vatrogasnog društva, Vrhovno zapovjedništvo dalo je izgraditi novu kasarnu u koju je bilo smješteno zajedno s njemačkim društvom. List »Domovina« iz Punta Arenasa pisala je u broju od 18. rujna 1913. godine da društvo ima 80 članova te da se »dobro drži i junački vlada«.

Dobro organizirana i aktivna naša kolonija u Cerro de Pasco dobila je 1902. godine i svoje SLAVJANSKO GLAZBENO DRUŠTVO. Sve što znamo o

⁹⁷ Prema članku Janka Zamečanina, Naši čakareri u Argentini — Historijske crtice o dolasku i životu naših priseljenika u provinciji Santa Fe, 138, tiskanom u knjizi Jožefa Kaštelića, *Duhovno življenje*, Buenos Aires 1937.

⁹⁸ O ovom društvu vidi *Jeka*, 21. i *Domovina* 18. IX. 1913.

tom društvu je vijest objavljena u »Narodnom listu« od 18. veljače 1903. godine. Društvo je tada imalo 50 članova od čega 32 svirača. Članovi su bili Hrvati iz Dalmacije (većinom iz okolice Dubrovnika) te dvojica iz Bakra. Prvi koncert društvo je imalo na ponoćki 24. prosinca 1902. godine. Iseljenik koji izvještava o tome je zapisao: »Sviranje je zadovoljilo i iznenadilo cijelo pučanstvo ovoga grada, kojeg je na plokati toliko bilo da se ni okrenuti nisi mogao, tako da na veliko povlađivanje i na veliku viku: »Viva la banda slava« moralo se je više komada opetovati«. Slijedeći nastup društvo je imalo na Novu godinu, a u planu je bilo da se koncerti održavaju svake prve nedjelje u mjesecu. Najznačajniji za osnivanje društva bio je njegov upravitelj Marko Baće iz Rijeke dubrovačke.

1903. godine, prvi puta se pojavila ideja da se osnuje jedna opća iseljenička organizacija koja bi okupljala naše ljude iz cijele Južne Amerike. Inicijativu je bio pokrenuo poznati iseljenički novinar Ivan Krstulović, rođen u Nerežišću na otoku Braču 1858. godine. Krstulović je uživao velik ugled među našim iseljenicima kao dosljedan borac protiv austro-ugarske vlasti u Hrvatskoj. On je pokrenuo drugi po redu list naših iseljenika u Južnoj Americi »Slobodu« koja je od 5. ožujka 1902. godine izlazila dva puta tjedno u Antofagasti. Kakvim se idejama Krstulović vodio ilustrirat ćemo citatom iz uvodnika »Slobode« od 11. ožujka 1903. godine: »Vidio sam u snu najprije kako se narod upućuje u slobodu, gdje mu se rastumačuju sve nepravde i progonstva počinjena od Austrije i Magjara; gdje mu se predočuju kako samoj Hrvatskoj Magjar krade na milijune godišnje, kojim milijunima naš narod bi se mogao liepo hraniti i ne bi trebao da dolazi u ove strane, da se skita po svijetu, tražeć kruha kojega mu oteše lopovi Austrijanci i Magjari. (...) Košut i družina obećavaju praznim šakama raj zemaljski Hrvatskoj; Beč također obećaje Rim i Milan, samo da primame sebi Hrvate. Tkome vjerovati? Nikome! Niti za jedan čas. Već po sebi imamo tražiti svoje, t. j. složiti se i raditi svi za jednoga a jedanzasvih, dogovoriti se sa bližnjom braćom Slovencima, za stvoriti s njima jednu skupinu, sporazumno sa Srbijom, Bugarskom i Crnom Gorom raditi, stvoriti naše sjedinjene balkanske države, koje naravno, svaka po sebi bi upravljala svojim, a samo u slučaju pogibelji koje, ostale bi ju morale obraniti od neprijatelja. Sva ta skupina mogla bi prilično sačinjavati 15.000.000 duša, i više, i, doista, ne bi se bojala provale, niti najdrzkijega dušmana, jer Slaven vrijedi u svojoj kući za deset«.

Na ovoj idejnoj osnovi vjerojatno je trebala nastati projektirana NARODNA HRVATSKA ZAJEDNICA, kako ju je Krstulović bio nazvao.⁹⁹ No koliko je Krstulović odmakao u realizaciji ove svoje zamisli nije nam poznato.¹⁰⁰

13. svibnja 1903. godine »Narodni list« donio je vijest da je u Taltalu u osnovan HRVATSKI SKUP (HRVATSKI KLUB) a u broju od 6. lipnja donio je popis njegove uprave koju su sačinjavali: Ivan Radelja (predsjednik), Antun Katalinić (potpredsjednik), Ivan Cvitanović i Zakarija Soko (tajnici), Juraj Marangunić i Jakov Bradanović (blagajnici), Dinko Gizdavić i Juraj Ka-

⁹⁹ Krstulović je na ovu ideju došao vjerojatno pod utjecajem istoimenog udruženja naših iseljenika u SAD koje je tamo djelovalo već desetak godina.

¹⁰⁰ Do podatka o Krstulovićevoj zamisli došli smo preko »Narodnog lista« od 2. III. 1903. a koji je vijest donio na temelju pisanja Krstulovićevog lista »Slobode« koji je od 1902. izlazio u Antofagasti. »Sloboda« je slabo sačuvana (u NSB čuva se samo jedna stranica »Slobode«, br. 90, god. III, 29. V. 1905.) i taj broj nismo mogli pronaći.

talinić (knjižničari), Pavao Katalinić, Petar Marinković i Andrija Jakoni (časni sud) te Andrija Martinis, Ivan Pavličević, Stijepo Zložilo, Ivan Miloš i Ante Zaknić (klubsko vijeće). Svečano otvorenje društva bilo je najavljeno za 5. srpnja 1903. godine. Najviše pojedinosti o HRVATSKOM SKUPU zapisano je u »Jeki«, (Rosario de Santa Fè, Argentina) iseljeničkom kalendaru za 1910. godinu:

»Naša svijesna naseobina u Taltalu kao svoja zborom i tvorom, na diku je i ponos našeg naroda u ovoj tuđini. Kao takova, eda bude imati jedno zajedničko stjecište, jedan zajednički hram prosvjete i udruživanja, ustroji dne 29. ožujka 1903., požrtvovnim zauzimanjem i zaslugom odličnih rodoljuba Ivana Radeljaka, Pavla Katalinića i Jakova Bradanovića lijepo društvo, pod nazivom »Hrvatski Skup«. (»Club Cróata«).

Cilj je i svrha ovog društva: čuvati i gojiti među družinarima hrvatsko-slavenskoga podrijetla sveto narodno čuvstvo, bratsku slogu i ljubav. Članovi društva dijele se na: utemeljitelje, uživaoce i dobrovoljne prinosnike.

Društvena zastava jest hrvatska.

Svečani otvor društva uslijedio je 30. listopada god. 1903., kojom je prigodom oduševljenje i zanos naših svijesnih iseljenih dopro do svog vrhunca.

U prvi odbor bili su na prijedlog uglednog člana Pavla Katalinića, izabrani jednoglasno: Ivan Radeljak, predsjednikom, Ivan Cvitanović, tajnikom i Juraj Marangunić, blagajnikom.

Odmah u početku bilo je upisano 67 članova, od kojih: 42 utemeljitelja, 20 uživaoca i 5 dobrovoljnih prinosnika.

Društvo posjeduje vrlo lijepe prstonije, ukrašene sa osamnaest velikih slika iz slavne hrvatske prošlosti i sa nekoliko zemljovidnih karata naše domovine. Uz prostorije uređena je kuglana.

Ovo napredno društvo, kojemu je duša naš neumorni Ivan Radeljak, sadašnji tajnik, steklo si je za našu narodnu stvar osobitih zasluga. U Taltalu nema danas našeg čovjeka, koje bi svoju narodnost krstio austrijskim ili inim tuđim imenom ili koji bi austro-ugarskog vladara, nazivao drugačije, osim »hrvatski kralj.«

Društvo se na osobiti način istaknulo energičnim protestom, kad im je naime austrijska vlada htjela narinuti za konzula zgojnog Nijemca, čime je znatno pomrsilo račune prljavoj igri onih krugova, kojima je bliži »Reich« od onih zemalja koje im plaćaju daću u krvi i novcu. Tim svojim javnim istupom pobudilo je na sebe i pažnju stranih naroda, koji od tada poznavaju onomašnji naš narod jedino pod imenom »Colonia Cróata.« Kad ne bi bilo ništa drugo, bilo bi dostatno već samo to, da naša povjesnica ubilježi u svojim analijama zlatnim pismenima vrijedna imena pokretača »Hrvatskog Skupa«. Poznavanje našeg iseljenika imenom Cróata znači mnogo, označuje pobjedu nad zapostavljanjem našeg pravog narodnog imena u ovoj dalekoj tuđini.

Sve ove lijepe uspjehe postizava se jedino onim općim skladom i slogom, kakva vlada u »Hrvatskom Skupu« sve od njegovog utemeljenja. Nema tu inata i osobnih zadjevica, što je, na žalost, uzrok raspadu mnogih naših društava, već je čitavo društvo jedna skladna obitelj, jedna duša, zadojena mirom, ljubavlju i radom.

Za sve to ime, kako jur spomenusmo, najveća zasluga pronicavom oku našeg požrtvovnog i neumornog Radeljaka, koji goji i njeguje društvo kao majka prvi svoj plod. Nikad nije žalio ni truda, ni dangube, ni materjalnih žrtava, a da društvo uzdrži na onoj visini svoje zadaće, na kojoj ga danas nalazimo.

Uz Radeljaka stekli su si osobitih zasluga za društvo i za čitavu ovomašnju našu naseobinu ovi naši vrijedni rodoljubi: Andrija Jakoni od Antuna iz Komiže na otoku Visu, Jakov Bradanović od Matka i Lukrecije iz Visa, Nikola Zložilo od Toma i Marice iz Orašca kod Dubrovnika, Antun Katalinić iz Trogira, Luka Zložilo Vickov iz Orašca, Petar Marangunić iz Komiže, Dragutin Zložilo iz Orašca, Antun Perdić iz Sućurja na otoku Šipanu, Radoslav A. Andreučić Antunov iz Visa, braća Antun i Ivan Cvitanović iz Trogira i braća Zakarija i Tomo Soko iz Orašca. K ovima ima se još pribrojiti Miloše, Papiće, Larleze, Staničiće, Franetoviće, Maranguniće, Slađane, Peroviće i druge.¹⁰¹

Upravu društva 1910. godine sačinjavali su: Jakov Bradanović-Ilić (predsjednik), Nikola Zložilo (potpredsjednik), Ivan Radeljak (tajnik) i Dragutin Zložilo (blagajnik).

Raspoloženje kakvo je vladalo u ovoj našoj koloniji dočarava nam i incident koji se zbio s autro-ugarskim predstavnikom u Taltalu Julijom Braunom 1910. godine, prilikom proslave 100. obljetnice čileanske nezavisnosti. Pridružujući se proslavi Hrvati u Taltalu popločili su Gospodski trg i to obilježili pločom »La Colonia Croata«. Braun je smatrao da je trebalo napisati »La Colonia Austriaca«, na što su mu naši odgovorili »da je ova uspomena bila učinjena od novca sakupljenog od sinova hrvatske zemlje, te da po pravu i po krvi moramo postaviti onaj naslov koji nam pripada, a po kojem se ne vrijeđa Austriju kako on misli«. Unatoč ovako logičnog objašnjenja Braun je ipak bio optužio 14 Hrvata.¹⁰²

Posljednja uprava HRVATSKOG KLUBA, koja nam je poznata, je ona iz 1912. godine, a sačinjavali su je: P. Marinković (počasni predsjednik), R. Carlesi (predsjednik), R. A. Andrinić (potpredsjednik), I. Katalinić (blagajnik), D. Bonačić (tajnik) te A. Katalinić, J. Bradanović, A. Cvitanović (nadzorno vijeće).¹⁰³

Paragvaj nije bio zanimljiv za naše iseljenike. U razdoblju koje obrađujemo veoma su rijetke vijesti o našima u toj zemlji. No da ih je tamo ipak bilo govori nam jedna vijest iz Asunciona objavljena u »Narodnom listu« od 19. kolovoza 1903. godine, prema kojoj su naši iseljenici u tom gradu utemeljili SLAVENSKO PODPORNO DRUŠTVO. U vijesti još jedino stoji da društvo posjeduje »najljepšu grobnicu« na tamošnjem groblju, te da se priprema »posvetiti svoju posebnu narodnu zastavu«.

Pod okriljem HRVATSKOG DOBROTVORNOG DRUŠTVA, u Punta Arenasu 22. svibnja 1904. godine osnovano je HRVATSKO TAMBURAŠKO DRUŠTVO TOMISLAV.¹⁰⁴ Prvi tamburaški zbor sačinjavali su: Stjepan Pavao Pavlov, Rudolf Turina, Juraj Mikačić, Antun Ružić, Niko Gracina, Filip Turina, Roko Ljubetić, Petar Vrsalović, Ivan Masle, Ivan Jutranić, Frano Tomšić, Luciano Jerković, Niko Polić, Ivan Turina i Antun Gracina. Prvu upravu društva sačinjavali su: Andrija Juričić (predsjednik), Dragutin Bonačić (potpredsjednik), Juraj Kučan (blagajnik) i Petar Gašić (tajnik i zborovođa). HRVATSKO TAMBURAŠKO DRUŠTVO TOMISLAV prvi puta javno nastupa 1. studenoga 1904. godine na internoj svečanosti, koju u njegovu čast pripređuje Juraj Mate-

¹⁰¹ *Jeka*, 37, 38.

¹⁰² »Narodni list«, 2. VIII. 1912.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ O ovom društvu vidi *Jeka*, 18 i »Domovina« 7. VII. 1914. Ovo je bio izvanredni broj »Domovine« posvećen 10-toj obljetnici Hrvatskog tamburaškog društva Tomislav.

tić. Tom prigodom odsvirana je samo »Lijepa naša domovino«. Prvi nastup pred »stranim svijetom« zbor je imao 22. studenoga 1904. godine, u »klubu svih vatrogasaca« a prilikom proslave Sv. Cecilije. »Ovdje je zbor bio dosta savršen, gdje je postignuo burnih aplausa pred strancima, kojima je bilo jako milo slušati po prvi put naša narodna glazbala«, zapisat će »Domovina« o tom nastupu.¹⁰⁵ Uslijedio je nastup u općinskom kazalištu 11. prosinca 1904. na svečanosti prilikom dodjele priznanja aktivistima Crvenog križa. 1905. zbor je imao 7 javnih nastupa a 1906. nastupio je 5 puta, ali u pojačanom sastavu od 17 tamburaša. Te su godine dobili 4 nova glazbala. Slijedećih nekoliko godina nastupili su 6—10 puta godišnje. Ni ovo društvo nije pošteđeno od trzavica. Do trzavice je došlo 1911. godine »glede upraviteljstva«. To međutim nije bitno poremetilo napredak društva jer je već 1913. godine (kad nastupa čak 15 puta) bilo u stanju nabaviti »biserni zbor« glazbala iz Pariza. (Dotad se društvo služilo glazbalima nabavljenim u Zagrebu.) Godinu dana kasnije HRVATSKO TAMBURASKO DRUŠTVO TOMISLAV ima 40 podupirajućih članova i 25 tamburaša. Najzaslužniji za osnutak i razvoj društva bio je učitelj Petar Gašić. U znak zahvalnosti kolonija mu je o 10-toj obljetnici rada društva (1914. godine) poklonila »umjetno izrađenu mahalicu.« Godinu dana nakon Punta Arenasa svoj tamburaški zbor dobio je i Antofagasta. Utemeljio ga je Ivan Krstulović 1905. godine, davši mu ime NAPRIJED. Zbor je bio mješoviti i na početku je imao 20 članova. Sve potrebštine nabavio je u »tvornici tambura« J. Stjepušina u Sisku. To su ujedno i svi podaci do kojih smo došli o tamburaškom društvu NAPRIJED iz Antofagaste.¹⁰⁶

Iz 1905. godine našli smo i vijest da je u Antofagasti otvorena privatna škola koju je vodila učiteljica Marica Antunović, a u kojoj se učio hrvatski i španjolski jezik.¹⁰⁷

Razlog da se u Argentini društveni život naših iseljenika sporije razvijao valja tražiti u činjenici što su iseljenici ovdje bili raspršeni na velikim prostranstvima baveći se poljoprivredom. Ipak početkom stoljeća osnovano je nekoliko društava i među našim poljoprivrednicima u Argentini. 1905. godine u Rosariu u provinciji Santa Fé osnovano je PRIPOMOČNO DRUŠTVO KRALJ TOMISLAV, koje međutim »naglo zamire«.¹⁰⁸ Iste godine u gradu Villa Mugueta utemeljeno je HRVATSKO SLAVENSKO PRIPOMOČNO DRUŠTVO. Predsjednik društva bio je Ante Maga, a sagradilo je vlastiti dom.¹⁰⁹

Nakon početnog zamaha u društvenom organiziranju naših iseljenika u luci Callao dolazi do zamiranja. Do novih inicijativa doći će tek 1905. godine, kad za austrougarskog poslanika za Čile, Boliviju i Peru dolazi Poljak Strazenski.¹¹⁰ Pri posjetu Callaou, 46 naših iseljenika priredilo mu je banket na kom je pao prijedlog da se osnuje jedno dobrotvorno društvo. Data su i dva prijedloga za naziv društva: AUSTRO-UGARSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO i AUSTROSLAVENSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO. Mladima »nije išao u glavu taj smiješni naziv« te je prijedlog propao.¹¹¹ Rad je na osnutku društva nastavljen i do pozitivnih rezultata došlo je »prilikom proslave Božića« 1905.

¹⁰⁵ »Domovina«, 7. VII. 1914.

¹⁰⁶ »Narodni list«, 17. VIII. 1905.

¹⁰⁷ Isto, 1. III. 1905.

¹⁰⁸ J. Zamečanin, n. dj., 139.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ M. Kolin, n. dj., 58.

¹¹¹ Isto.

kad je inicijativom Petra Kučere iz Janjine i Milana Petkovića iz Boke došlo do osnutka SLAVJANSKOG DOBROTVORNOG DRUŠTVA.¹¹² U ovom su društvu, koje je imalo sjedište u Callaou, bili učlanjeni i naši iseljenici iz Lime. Društveni dom otvoren je 6. 1. 1909. godine a kumovali su Amabilia Bakula de Nesanović i tadašnji austro-ugarski konzul u Callaou Walter Justus.¹¹³ Ovaj dom postaje središte kulturnog i društvenog života naše kolonije. Pri njemu su osnovane glazbena i folklorna grupa koje su priređivale razne zabave, a održavala su se i športska natjecanja kao i tečajevi hrvatskog jezika. Društvo je imalo svoja pravila te liječnike za potrebe svojih članova. Članovi društva bili su uglavnom trgovci i industrijalci. (Za vrijeme 1. svjetskog rata u Callaou je bilo 35 naših trgovina a u Limi nešto manje.) Među pokretačima društva najviše se istakao Gašpar Ostoja sa sinovima Ivanom, Antunom i Matom, a prvu upravu činili su: Ivan Ostoja, (predsjednik), Antun Čuturlica (1. potpredsjednik), Baldo Kresalja (2. potpredsjednik), Ivan Seršić («sindik»), Vlado Marin-ković («fiscal»), Milan Petković (tajnik), Vicko Miloš (podtajnik), Krsto Miletić (blagajnik) te vijećnici: Miho Fortunić, Antun Kačić, Pavao Lupis, Petar Kučera, Đuro Kardun, Marko Kusianović, Vlaho Sršen i Nikola Vuković.

Godine 1903. u Južnu Ameriku dolaze poznati istraživači braća Mirko i Stevo Seljan. Za svoje istraživačke palnove zainteresirali su i naše iseljenike, koji u Valparaisu 1906. godine osnivaju HRVATSKU ZADRUGU za istraživanje nepoznatih predjela Južne Amerike. Slična ustanova osnovana je i u Rio de Janeiru pod nazivom SLAVENSKA ZAJEDNICA ZA EKSPLOATACIJU MATTA GROSA. Mirko Seljan zainteresirao je iseljenike za plan o spajanju Atlanskog i Tihog oceana putem rijeke Amazone i njenih pritoka. S tim u vezi u Limi je bilo utemeljeno HRVATSKO DIONIČARSKO DRUŠTVO. Planovi su uglavnom ostali neostvareni iseljeni od toga nisu imali očekivane materijalne koristi.¹¹⁴ Značajna kolonija naših iseljenika bila je u gradu Acebalu u provinciji Santa Fè u Argentini. U tom gradu koji je bio utemeljen tek 1891. godine. bilo je 1906. godine oko 1000 naših iseljenika, gotovo isključivo Hrvata iz Dalmacije. Većina njih bavila se poljoprivredom uzgajajući kukuruz, pšenicu i lan. Među našima isticali su se braća Ivan i Niko Drinković iz Jelse na Hvaru koji su se bavili trgovinom. Oni su ujedno i bili glavni inicijatori da se ovdje osnuje jedno hrvatskog društvo. Prvi sastanak kojemu je cilj bio da se utemelji HRVATSKA ČITAONICA održan je na sv. Vlaha (3. veljače) 1906. godine u dućanu braće Drinković. Društvo je formalno osnovano 5. veljače 1905. godine, a službeno otvoreno u travnju iste godine. U početku je imalo 70 članova, a prva akcija bila je sakupljanje priloga za kupnju dviju velikih trobojnica.¹¹⁵ Osnivanje HRVATSKE ČITAONICE u Acebalu predstavljalo je značajan uspjeh nacionalno svjesnih iseljenika budući da je ovdje pris-tisak austro-ugarskih predstavnika bio osobito snažan.¹¹⁶

Iste godine, također u provinciji Sante Fè u gradu Peyrano, naši su trebali osnovati društvo HRVATSKI SOKOL. Inicijatori su i ovdje bili braća Drinkovići koji u Peyranu imaju »veliki dućan jestiva i rukotvorina, a osim

¹¹² Isto.

¹¹³ Ovaj kao i ostali podaci o Slavjanskom dobrotvornom društvu uzeti su iz M. Mojaša, n. dj.

¹¹⁴ O boravku braće Seljan među našim iseljenicima u Južnoj Americi, vidi Milostislav Bartulica, *Braća Mirko i Stevo Seljan iseljenici — hrvatski istraživači*, Matice Iseljenički kalendar 1955., 142.

¹¹⁵ »Narodni list« 26. IV. 1906.

¹¹⁶ J. Zamečanin, n. dj., 130.

toga trguju pšenicom, lanom i kukuruzom.« Inicijativni odbor za osnutak ovog društva (za koje ne znamo da li je i osnovano) sačinjavali su Ivan Drinković (počasni predsjednik), Nikola Drinković (predsjednik), Ivan Montanari (potpredsjednik), Marin Bojanić (blagajnik), Mijo Dužević (podblagajnik), te Ivan Stipković i Nikola Stanoević (tajnici).¹¹⁷

U Brazilu je bilo malo naših iseljenika. Jedina društva naših iseljenika iz tog vremena spominju se u gradu Sao Paulo. Naši se najprije okupljaju u austro-ugarskom društvu VIRIBUS UNITIS. Na inicijativu Mirka Hibšera, grupa naših iseljenika istupa iz tog društva i 1907. godine osniva JUGOSLAVENSKI SOKOL. Društvo je imalo više odjela: glazbeni, sokolaški i dvokoličarski. U istom gradu bilo je osnovano i PRIPOMOĆNO DRUŠTVO.

Provincija Santa Fè postaje žarište hrvatske nacionalne misli među našim iseljenicima u Argentini. 1908. godine u gradu Rosariju djeluje DRUŠTVO ISELJENIH JUGOSLAVENA ZA MATERINSKU RIJEČ.¹¹⁸ Osnivači društva bili su Noje i Antun Martinolić, koji su doselili iz Malog Lošinja, a osnivačka skupština održana je 1908. godine u Santa Teresi u kući iseljenika Marka Bijelića. Prvi predsjednik društva bio je Ivan Plančić. Na osnivačkoj skupštini društva donesen je i zaključak da društvo izdaje svoj list. O tome Janko Zamečanin piše: »Na tom zboru prvog narodnog pokreta, prisutni Stjepan Miličić istakao je potrebu izdavanja jedne novine. Taj je prijedlog bio smjesta prihvaćen, a u isti čas sakupilo se je između dvanaestorice prisutnih iznos od \$ 12.000. — za ford lista. Nakon nekoliko mjeseci ovaj je počeo redovito izlaziti kao tjednik pod imenom »Materinska Riječ«, dobro uređivan po Josipu A. Kraljeviću (točno je Kraljiću, op. Lj. A.), koji je na tom poslu došao u Argentinu. Tako da je rečeni list postao najobjavljenija i najproširenija novina u cijeloj Južnoj Americi, uz veliki broj pretplatnika ne samo u čitavoj Argentini nego i u drugim Južnoameričkim zemljama.«¹¹⁹ »Materinska riječ« prenosi među iseljenike sve »snažnije odjeke narodne borbe u domovini i poziva na rodoljubne akcije.«¹²⁰ Na žalost, koliko smo mogli istražiti, kod nas se nije sačuvao niti jedan primjerak »Materinske riječi« koja je prestala izlaziti 1910. godine. Sačuvao se tek pokoji faksimil. Tako iz faksimila naslovne stranice »Materinske riječi« od 7. listopada 1909. godine saznajemo da je u povodu »Veleizdajničkog procesa« koji je u to vrijeme održavan u Zagrebu u Buenos Airesu bio formiran ODBOR SRBA I HRVATA PROTIV »VELEIZDAJNIČKOG PROCESA« U ZAGREBU. Odbor je pozvao iseljenike na veliki protestni zbor koji se je imao održati u Buenos Airesu 10. listopada 1909. godine. »Materinska riječ« je tim povodom prenijela »Proglas na Srbe, Hrvate i ostalu braću Slavene širom Argentine« u kojem je pozivala na zbor, tražeći da se predsjedniku Odbora Ivanu M. Buconiću šalju protestna pisma i brzoglasnici.

I hrvatska kolonija u gradu Potosi u Boliviji bila je organizirana. Nisu nam doduše poznate pobliže forme te organiziranosti, no da je postojala svje-

¹¹⁷ Svi podaci o ovom društvu iz pisama anonimnog iseljenika iz Peyrana, 20. VI. 1906. objavljenog u »Narodnom listu« 8. IX. 1906.

¹¹⁸ Ovaj naziv preuzeli smo iz J. Zamečanin, n. dj., 138. V. Holjevac u n. dj., 209, ovo društvo imenuje kao »Društvo južnih Slavena — za materinsku riječ«, a Mato Božičević u članku Naši ljudi u Čileu, Matica iseljenički kalendar 1975, 169, Društvo useljenih Jugoslavena za materinsku riječ. Problematično je i mjesto osnutka. Za Zamečanina to je Rosario de Santa Fe, dok je za Holjevca Acebal.

¹¹⁹ Zamečanin, n. dj., 138.

¹²⁰ M. Bartulica, *Južnoamerički Hrvati u borbi protiv Austro-Ugarske monarhije*, Matica 3 1955.

doći nam pismo koje je Ivo Soljančić uputio »Narodnom listu« iz Potosi, 28. studenoga 1910. godine. U pismu, između ostalog, piše: »Čim je prispjela od tvrdke Gath et Chaves u Buenos Airesu zastava za hrvatsku koloniju u Potosi, svi su hrlili, da je vide i divili su se, jer zbilja bijaše prekrasno izrađena. Odbor utanači, da se svečani blagoslov obavi na 6. ov. mj.

U 4 sata poslje podne bili su svi dućani Kolonije Hrvatske zatvoreni. Zbor se držao u kući našeg milog predsjednika g. Jerka Vladislavića. Tu je zastavu blagoslovio dični svećenik don Celerino Araya. Nakon crkvene ceremonije upravi on nekoliko blagih riječi našoj koloniji, želeći, da mi čim prije osjetimo zrake one slobode, kojoj oni sada svetkuju stogodišnjicu. Ustadosmo svi, zahvalismo mu i zapjevamo »Liepu Našu.«

Za tim vrli i ugledni tajnik kolonije g. Ivo Soljančić nazdravi domovini. Sliedio je »Lunch«. Pri šampanjcu ustade kum g. Kuzma Soljančić, te stade govoriti o nepravdama, koje kući trpimo i koje nas gone u tuđi svijet. Mnogi su suze niz lice potekle. Predsjednik zahvali najsrdačnije braći Soljančić, preporučujući svima, da njihove riječi zadrže dugo u pameti. Uglavi se sastanak za dan 10. ov. mj. i skupština se razide«.

U pismu se dalje opisuje kako su Hrvati u Potosi proslavili 100-tu obljetnicu bolivijske nezavisnosti: »I Hrvatska kolonija odlučila da sudjeluje u velikom obhodu. U našoj alegoričnoj kočiji dvie su ljepotice: jedna predstavlja Hrvatsku a druga Slobodu republike Bolivianske. Divota pogledati! Z kočijom stupa barjaktar, a za barjakom svi mi. Narod sam pravi burne ovacije. Djevojke su: Maria Bauprista Reynolds i Maria Luisa Schmidt. Prvu prati g. Ivan Herceg, a drugu g. I. Versalović. Barjak je nosio naš dični podpredsjednik g. Ivan Grubičić, a trakove je držao g. Antun Vidović, koji je došao iz daljine.«¹²¹ Malo podataka imamo i o SLAVENSKOM DRUŠTVU PROSVJETA u Antofagasti. Predsjednik društva bio je Roko Stančić. Na proslavi koja je upriličena u povodu posjeta Braće Seljan on je sakupio 127 kruna i 55 filira i poslao 1911. godine književniku i zastupniku Anti Tresiću Pavičiću, koje je ovaj trebao proslijediti Društvu sv. Čirila i Metoda.¹²²

Nakon dobrotvornih i patriotskih društava naši iseljenici u provinciji Santa Fè u Argentini dobili su i svoje tamburaško društvo. Osnovano je 18. kolovoza 1911. godine u gradu Acebal pod nazivom HRVATSKO TAMBURAŠKO DRUŠTVO SOKOL.¹²³ Nepoznatí iseljenik izvještava o prvom nastupu tamburaša: »U večer je bio koncert u prostorijama kinematografa »Adriatico«, koje su bile okićene cviećem i trobojnicama. Bili su prisutni mnogi pozvanici iz mjesta i okolice. Tamburaši su imali sokolsku kapu i hrvatsku vrpcu preko prsiju. Koncertat se je vanredno svidio, te je bilo puno odobravanja.«¹²⁴ »Stalni odbor« društva bio je izabran na skupštini 12. ožujka 1911. godine i njega su sačinjavali: Filip S. Jelušić (predsjednik), Antun E. Vučetić (potpredsjednik), Ivan Plančić (tajnik), Dinko Dragičević (podtajnik), Vinko Damianić (blagajnik), Dinko E. Drinković (podblagajnik), Ivan Plančić (zborovođa), Vinko Vitali (zamjenik zborovođe) te odbornici: Paško Borić, Ivan Boglić i Pavao Salek dok su u Revizionom odboru bili: Dragutin Petrišić, Vinko Vitali, Mihovil Plančić i Egešip Boglić.¹²⁵

¹²¹ »Narodni list«, 7. I. 1911.

¹²² Isto, 14. X. 1911.

¹²³ Prema »Narodnom listu«, 29. IX. 1911. Prema V. Holjevcu, n. dj., 209, ovo društvo osnovano je već 1909.

¹²⁴ »Narodni list«, 29. IX. 1911.

¹²⁵ A-ZMN, fascikl 128.

U prvom tamburaškom sastavu bili su: Ivan Plančić i Andrija Kovačević (bisernice), Egešip Boglić, Ambroz Vučetić Antunov (kontrašice), Antun E. Vučetić (brać I.), Paško Borić (Brać II.), Mihovil Plančić (brać III.), Dragutin Petrišić (bugarija I.), Dinko E. Drinković (bugarija II.) te Vinko Damianić (brada).¹²⁶

HRVATSKO TAMBURAŠKO DRUŠTVO SOKOL nabavilo je glazbala u domovini¹²⁷ od priloga koje su dala 32 darovatelja.¹²⁸

Uz SLAVJANSKO DRUŠTVO UZAJAMNE POMOĆI u Buenos Airesu hrvatski iseljenici osnivaju i društvo HRVATSKA STRAŽA koje je utemeljeno 20. rujna 1912. godine. O tome nas obavještava list »Domovina« iz Punta Arenasa od 9. listopada 1913. godine, koja javlja: »Svrha je društva produbiti i utvrditi narodnu svijest i ponos, širiti hrvatski jezik i običaje te hrvatsku pjesmu i glazbu, podignuti moralno, kulturno i materijalno stanje svojih članova i Hrvata uopće, te zaštititi useljenike, a temeljno načelo svemu društvenom radu jest čisti hrvatski nacionalizam«. Pravi član HRVATSKE STRAŽE mogao je biti svaki Hrvat, a podupirajućí svaki Slaven. Društvo je imalo prostorije s čitaonicom i dvoranom za glazbu, a osnovalo je tamburaški i pjevački zbor. Prvu upravu sačinjavali su: Juraj Bogunović (predsjednik), Petar Marangunić (potpredsjednik), Roberto Heumer (tajnik) i Ivan Visković (blagajnik). Osim iseljenika društvene prostorije HRVATSKE STRAŽE posjećivali su i hrvatski pomorci kad bi se zatekli u Buenos Airesu. Tako su se na pr. u knjigu gostiju upisali pomorci s riječkog broda »Burma«.¹²⁹

U sokolski pokret 1912. godine uključuju se i naši iseljenici u Punta Arenasu, koji 27. rujna osnivaju HRVATSKI SPORTSKI KLUB SOKOL. Klub je osnovan u sklopu HRVATSKOG DOBROTVERNOG DRUŠTVA. Sokolska akcija je naišla na velik odjek u ovoj našoj značajnoj iseljeničkoj koloniji, tako da godinu i pol nakon osnivanja SOKOL već ima 143 člana od kojih su 36 »izvršujućí«. Oni su bili svrstani u »koturaškom« (biciklističkom) i nogometnom odjelu. SOKOL je imao i svoj podmladak — »sokoliće«.

Razvitak ovog društva može se kontinuirano pratiti na stranicama puntaarenaškog tjednika »Domovina« koji iz broja izvještava o sokolskim izletima, biciklističkim utrkama, nogometnim utakmicama itd.

Izgleda da je prvu nogometnu utakmicu SOKOL odigrao s momčadi engleskih iseljenika »Magellanes« i izgubio s 0:2. »Kad se uzme u obzir da se Englezi rađaju s loptom u ruci (...) rezultat je sa svom ničticom pohvalan«, pravdala je poraz »Domovina«.¹³⁰ I druga utakmica, ovaj put s njemačkim ise-

---

¹²⁶ Među neregistriranom građom u A-ZMN našli smo jednu stranicu lista »Zajednica«, čiji datum zasad ne možemo utvrditi, a u kojoj se govori o Hrvatskom tamburaškom društvu »Sokol« u Acebalu. Među ostalim citira se program s prvog njegovog nastupa. To je jedini program kulturnog društva koji obrađujemo u ovom radu, a na kojeg smo dosad naišli. Budući da preko njega možemo steći uvid u repertoar ovog našeg društva, smatramo ga korisnim objaviti: »1. Sokolska koračnica 2. Acebalskim krasoticam »Valcer« 3. Sretan imendan »Mazurka« 4. Arija iz operete »Nadrudar« 5. Karisik narodnih popjevka 6. Gdje je sastanak moj? 7. Santa Lucia »Napuljska barcarola« 8. Naprej zastave slave »Koračnica« 9. Teddy Roosevelt »Valcer« 10. Intermezzo iz opere »Cavalleria Rusticana« 11. Vijenac hrvatskih narodnih pjesama 12. Ne zaboravi me »Polka« 13. Proljetno cvijeće »Vlacer« 14. Sumi Marica »Koračnica«.

¹²⁷ V. Holjevac, n. dj., 209.

¹²⁸ Izvor kao bilj. 126.

¹²⁹ »Domovina«, 11. XII. 1913.

¹³⁰ Isto, 6. III. 1913.

ljenicima, završila je nepovoljno (0:1), a isprika je ovaj puta bila: »Kad se uzme u obzir sve ono, šta novina ne treba kazati — rezultat je najpohvalniji«. ¹³¹ Tek u trećoj utakmici SOKOL bilježi djelomičan uspjeh (0:0 s »F. C. Austral«) pa je »Domovina« oduševljena: »Naši mladići iskazali su se jako lijepom igrom i protivnici imaju samo vjetru i nedoličnoj igri zahvaliti da »Sokol« nije ostao pobjednikom«. ¹³²

I biciklisti su često nastupali. Nakon početnih neuspjeha i oni počinju brati uspjehe. Slično je bilo i u streljaštvu. Neki članovi SOKOLA bavili su se i hrvanjem. Tako je za 19. travnja 1913. godine bio najavljen susret između Hvaranina Đure Surjana i Finca Augusta Seppea. Propozicije su bile: »Ako do ponoći nitko ne pobijedi, borit će se kasnije do s m r t i«. ¹³³

No svrha SOKOLA nije bila samo sportska aktivnost. Njemu je bila namijenjena i važna zadaća u njegovanju rodoljubne svijesti kod iseljenika. U vezi s tim bila mu je dodijeljena HRVATSKA ČITAONICA za koju se morao starati i namirivati troškove za novine. U ČITAONICI su se održavali susreti i predavanja čiji je cilj bio buđenje nacionalne svijesti i aktiviranje iseljenika u borbi protiv austro-ugarske politike u Hrvatskoj.

Kakva je atmosfera vladala u sokolskim redovima možda ilustrira odgovor na pitanje: »Što je grijeh prema ovdašnjem društvu »Sokol?« »Domovina« koja postavlja to pitanje u broju od 26. travnja 1913. donosi i odgovor: »... kad se u društvenoj dvorani govori tuđi jezik, a ne hrvatski«.

1913. godine pažnju HRVATSKOG ŠPORTSKOG KLUBA SOKOL osobito su zaokupljale vijesti s Balkana gdje su slavenski narodi istjerali Turke sa svog etničkog teritorija. Svaka pobjeda Slavena burno je pozdravljena, a prilikom pada Skadra u crnogorske ruke poslan je pozdravni brzoglav kralju Nikoli. ¹³⁴

Usporedo s ovim članovi SOKOLA »ratuju« i s Austrijom. Nezadovoljni s njenim predstavnikom u Punta Arenasu, konzulom Josipom Pasinovićem prljaju mu crnilom »konzularnu tablu«, na što ih ovaj optužuje proglašivši SOKOL »revolucionarnim društvom«. ¹³⁵ Naši trgovci (uglavnom Bračani) osnovali su u Oruru u Boliviji 1912. godine svoje SLAVENSKO TRGOVAČKO I PRIPOMOČNO DRUŠTVO. Imali su vlastite društvene prostorije u kojima se nalazila čitaonica, a priređivale su se i zabave za iseljenike. Društvo je u početku imalo 80 članova. ¹³⁶

Balkanski ratovi (1912/13) bili su svojevrsna prekretnica u političkim stajalištima hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi. Od hrvatskog programa (koji, kao što smo vidjeli, nikad nije bio isključiv) oni prelaze na jugoslavenski. To se očituje kroz konkretne akcije sakupljanja pomoći za Srbiju i Crnu Goru. Pomoć su u početku sakupljala postojeća hrvatska društva da bi kasnije bili utemeljeni posebni ODBORI ZA POMOĆ CRVENOG KRSTA SRPSKO-CRNOGORSKOG. Glavni odbor nalazio se je u Rosariju de Santa Fè. Pomoć se slala na razne načine, najčešće preko ruskih konzulata ¹³⁷ ili na adrese istaknutih osoba u Hrvatskoj koji su je dalje distribuirali. ¹³⁸

¹³¹ Isto.

¹³² Isto, 19. VI. 1913.

¹³³ Isto, 17. VI. 1913.

¹³⁴ Isto, 2. V. 1913.

¹³⁵ Isto, 19. VI. 1913.

¹³⁶ Derado-Čizmić, n. dj. 197.

¹³⁷ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, dok. 2365.

¹³⁸ Isto.

List »Domovina« iz Punta Arenasa piše 14. kolovoza 1913. godine da je kupljena zgrada za HRVATSKI DOM. To je bila jedna od najljepših zgrada u samom centru Punta Arenasa. Kupljena je raspisivanjem dionica među najimućnijim iseljenicima u ovoj našoj koloniji. HRVATSKI DOM nije bio naziv samo za zgradu u koju su se okupljali hrvatski iseljenici, nego je to bilo društvo koje je koordiniralo rad svih hrvatskih društava u gradu. On tako postaje središte narodnog, kulturnog i političkog rada iseljenika.

U Punta Arenasu je 6. ožujka 1913. godine osnovano i novinarsko društvo KOLO HRVATSKIH ISELJENIKA.¹³⁹ U početku društvo ima 18 članova, koji preuzimaju tjednik »Domovinu« koja je dotada bila u privatnom vlasništvu. »Društvu je svrha čisto patriotska«, piše taj list.¹⁴⁰ Članovi su plaćali 2 pesosa članarine mjesečno, a bili su ujedno dužni da »namiruju iz svog džepa deficit novine, koji odmire godimice do 800 dolara.«¹⁴¹ KOLO HRVATSKIH ISELJENIKA i list »Domovina« obilježavani su kao ustanove u kojima dominiraju masoni.¹⁴² Domovina je to jednom prilikom demantirala istaknuvši da ona nije masonska »niti je za takove ciljeve utemeljena« no da je točno da »većina njezinih suradnika i uzdržavatelja, kao slobodno misleći ljudi, simpatizira sa onim humanitarnim idejama.«¹⁴³

Kao što smo vidjeli, do pred početak 1. svjetskog rata, osnovano je mnogo društava raznog značaja među našim iseljenicima u Južnoj Americi. Ona su se protezala uglavnom nad kolonijama u kojima su utemeljena. Štoviše, u statutima nekih društava, poput Hrvatskog dobrotvornog društva u Punta Arenasu, izričito je stajalo da članovi mogu biti samo iz kolonije u kojoj je društvo osnovano. Mnogi su u domovini, a i u iseljeništvu uviđali neefikasnost ovakvog načina organiziranja. Ubrzana asimilacija naših iseljenika u Južnoj Americi zahtijevala je odgovor u smislu okupljanja naših iseljenika u jedinstvenu organizaciju koja će taj proces ako ne prekinuti, a ono barem usporiti. »Domovina« je o tome pisala: »Organizacija naroda u tuđem svijetu, prvi je uvjet uzdržavanja narodnog karaktera i narodne svijesti dotičnoga naroda, odijeljena silom prilika od svoje materinske grudi, kao što i prvi uvjet njegova materijalnog, ekonomičnog i kulturnog napretka.«¹⁴⁴ Okupljanje iseljenika zahtijevale su i prilike u domovini. Tamo se pred prvi svjetski rat provode brojne akcije u kojima se iskazuje nezadovoljstvo s položajem Hrvatske u Monarhiji. To je vrijeme kad se osobito revolucionarizira omladina. Iseljenici su u toku tih zbivanja i mnogi od njih spremni pružiti pomoć, no zbog neorganiziranosti na širem planu njihove akcije nisu dovoljno efikasne.¹⁴⁵ Poticaj da se iseljenici iz Južne Amerike organiziraju na široj osnovi svakako je bilo i stvaranje Hrvatskog saveza u SAD, koji je utemeljen 15. rujna 1912. godine.¹⁴⁶

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Tako je puntaarenaški list »El amigo de la familia« pisao za »Domovinu« da je »list za masonsku propagandu«, Prema »Domovini«, 26. VI. 1913.

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ Isto, 24. VII. 1913.

¹⁴⁵ Jedna od takvih akcija bila je sakupljanje novca za majku Luke Jukića koji je suđen zbog atentata na komesara Slavka Čuvaja 1912. godine. Sakupljene 302 krunne poslone su na redakciju riječkog »Novog lista«. »Domovina« od 6. III. 1913. javljala je da je obaviještena od »Novog lista« da je pomoć isporučena Jukićevoj majci.

¹⁴⁶ O Hrvatskom savezu u SAD vidi I. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Zagreb 1974, 29—31.

Ideja da se s nečim sličnim pokuša i u Južnoj Americi nastala je oko lista »Zajednica« koji od 1910. godine počinje izlaziti u Rosariju de Santa Fè pod uredništvom Ivana Radeljaka.¹⁴⁷ Kako se od »Zajednica« sačuvalo samo nekoliko primjeraka¹⁴⁸ glavno vrelo za istraživanje akcija oko stvaranja HRVATSKOG SAVEZA U JUŽNOJ AMERICI ostala je »Domovina« iz Punta Arenasa koja u to vrijeme počinje izlaziti.

HRVATSKOM SAVEZU¹⁴⁹ prethodio je pokušaj stvaranja DIONIČARSKOG DRUŠTVA HRVATSKO SLAVENSKE ZAJEDNICE u Buenos Airesu. Ovaj pokušaj nije uspio »jer naš narod u ovoj tuđini, nije još sazorio za ovakovo narodno društvo«. ¹⁵⁰ Privremena »centralna uprava i častnički odbor« HRVATSKOG SAVEZA izabrani su na »narodnoj skupštini« koja se je održala u Rosariju vjerojatno početkom srpnja.¹⁵¹ Upravu su sačinjavali: Ivan Radeljak (predsjednik), Stjepan Miličić (potpredsjednik), Ambroz Stržić (prvi tajnik), Mate Bojanić (drugi tajnik), Tomo Brener (prvi blagajnik) i Nikola Nirić (drugi blagajnik). U »častničkom odboru« bili su: Andrija Juričić, Paško Baburizza, Josip Marković, Dr. Roberto Heumer, Juraj Bogunović, Albino Martinić, Dr. Matej Bencur, Luka Bonačić, Raimund Carlesi, Matej Skarnić, Ivan Bača, Ivan Vukonić, Baldomero Murati, Mate Bačunga, Ivan Kokić, Ante Vučetić, Luka Hraste, Prosper Pandol i Ante Cripović. Sve su ovo bili mahom ugledni iseljenici koji su se istaknuli u radu postojećih društva a mnogi od njih igrali su važnu ulogu, nešto kasnije, kad su za vrijeme prvog svjetskog rata naši iseljenici u Južnoj Americi osnovali *Jugoslavensku narodnu obranu*.

Rad HRVATSKOG SAVEZA bio je reguliran njegovim »Osnovama«. ¹⁵² Prema njima »Hrvatski Savez i njegova zaklada u Buenos Airesu, ima biti matica svih drugih saveza, te kao takav imati u Bs. Airesu svoju vrhovnu upravu i nadzorno vijeće sastojeće od predsjednika, podpredsjednika, tajnika, blagajnika i tri člana nadzornog vijeća«. Prvo predsjedništvo biralo se je od članova utemeljitelja s mandatom od tri godine. To su trebali biti »lica najizrazitija Hrvatska«. Za članove utemeljitelje smatrani su oni koji su sudjelovali u osnivanju DIONIČARSKOG DRUŠTVA HRVATSKO SLAVENSKE ZAJEDNICE, pod uvjetom da dionice kupljene tom prigodom »darivaju zakladi »Hrvatskog saveza« u Buenos Airesu bez ikakova prava na mogući kašniji opoziv«. Svi članovi morali su biti i pretplatnici »Zajednice« te plaćati najmanje jednu peču godišnje »u pričuvnu zakladu »Hrvatskoga saveza«, »Zajednica je trebala biti »glavno glasilo« HRVATSKOGA SAVEZA i kao takova trebala je izlaziti u Buenos Airesu. Do tog međutim nije došlo i ona je nastavila izlaziti u Rosariju de Santa Fè. HRVATSKI SAVEZ trebao se je sastojati od podružnica koje su trebale biti osnivane u svim mjestima Južne Amerike u kojima obitavaju Hrvati.

¹⁴⁷ »Zajednica« je naslijedila list »Materinsku riječ«, odnosno »Progonjenu Materinsku riječ« kako se je ova zvala nakon što joj je zabranjeno distribuiranje po Hrvatskoj 1910. godine.

¹⁴⁸ U NSB čuvaju se samo brojevi 205. i 206. iz 1914.

¹⁴⁹ Više o Hrvatskom savezu vidi, Ljubomir Antić, *Pokušaj stvaranja Hrvatskog saveza u Južnoj Americi 1913. godine*, Časopis za suvremenu povijest br. 2, str. 43—62. Zagreb 1983.

¹⁵⁰ »Domovina«, 30. V. 1913.

¹⁵¹ Isto, 17. VII. 1913.

¹⁵² Osnove Hrvatskog saveza tiskane su u »Domovini« od 30. V. 1913.

Svrha i glavni cilj HRVATSKOGA SAVEZA bili su naznačeni u točki VII. Osnova. Ona je glasila:

a) Organizirati hrvatski narod u Južnoj Americi, u jednu narodnu vojsku, kako će u svakom pitanju biti u riječi i djelu ponosan sin svoje, nekoć slavne a danas potlačene, Hrvatske domovine.

b) Uzgajati i podučavati svoj narod u svemu što ga može učiniti potpunim čovjekom i rodoljubom, dostojnim potomkom svojih slavnih pređa, t. j. pružiti mu kroz društveno glasilo zdravo narodno, poučno i moralno štivo, upućivati ga u gospodarstvo, trgovinu, industriju, ekonomiju itd.

c) Posvetiti posebnu brigu i pažnju iseljeničkom pitanju, t. j. stvoriti za to posebni odsjek, koji će biti u neprestanom doticaju s našim autonomnim vladama u domovini, te iseljeničkim uredom u Argentini, kao i ostalim mjestima Južno Američkih republika.

d) Podupirati i podpomagati, polag gotovine kojom bude raspolagati u društvenoj zakladi, hrvatske ustanove u domovini miloj, kao i ove u tuđini, koje budu imati potrebu.«

HRVATSKI SAVEZ nije smio »pripadati nijednoj političkoj stranačkoj grupaciji u domovini« nego je trebao biti nadstranačka ustanova s glavnim motom: »Sve za Hrvatsku — Hrvatska Hrvatom«. U ovu organizaciju imao je pristup i svaki Srbin »koji iskreno u bratu Hrvatima gleda brata« da se tako Hrvati i Srbi »kao rođena braća« skupa bore za obranu »narodnog imena i ponosa, glasom one demokratične: »Svi za jednoga a jedan za sve«.

»Prva iznimna, glavna skupština »Hrvatskog saveza«, trebala se održati u Santa Teresi 7. prosinca 1913. godine. Je li do te skupštine došlo i kakav je bio njen eventualni tijek i rezultat nije nam poznato. Posljednji napis o HRVATSKOM SAVEZU »Domovina« je donijela 11. prosinca 1913. godine. Od tada pa do 7. lipnja 1914. godine taj jedini izvor o HRVATSKOM SAVEZU potpuno šuti o toj ustanovi. Je li od tog datuma pa do 9. kolovoza 1914. u »Domovini« nešto pisalo o HRVATSKOM SAVEZU nije nam poznato jer ti brojevi (od 214—223) u kompletu nedostaju.¹⁵³ U svakom slučaju od 9. kolovoza 1913. »Domovina« piše krajnje negativno o predsjedniku HRVATSKOG SAVEZA Ivanu Radeljaku, etiketirajući ga da je »špijun«, »denuncijant«, »politički delikvent«, »zločinac u rukavicama«, »agent provokator« itd.

Iz ovih se podataka zaključuje da je od sredine prosinca 1913. godine došlo do razilaženja između Ivana Radeljaka koji je vodio glavnu riječ u HRVATSKOM SAVEZU i hrvatske kolonije u Punta Arenasu. Koji su tome uzroci zasad nam nije poznato. Odgovor na to pitanje vjerojatno treba tražiti u kasnijem Radeljakovom držanju u povodu atentata na Franca Ferdinada u Sarajevu, odnosno agresije Austro-Ugarska na Srbiju. Naime dok su gotovo sva postojeća hrvatska društva u skladu s političkim razvitkom do tog vremena stala na stranu Srbije, Radeljak je preko »Zajednice« a u ime HRVATSKOG SAVEZA, stao na stranu Austro-Ugarske. »Zajednica nije pisala, niti je mogla pisati na onaki način u ime »Hrvatskog Saveza« u Južnoj Americi, kao u ime Hrvata i ostalih Slavena onih zemalja jer duša našega naroda ovdje diše drugačijim duhom (...) ne ona je pisala u ime austro-ugarskog konzulata i gospodara Nike«,¹⁵⁴ pisala je »Domovina« od 16. kolovoza 1914. godine.

¹⁵³ Inače dosta dobro sačuvan komplet »Domovine« čuva se u ZMN.

¹⁵⁴ Misli se na brodovlasnika Nikolu Mihanovića koji je bio pristalica Austro-Ugarske monarhije (bio je odlikovan najvišim odlikovanjima te države te obavljao čast njenog počasnog konzula u Buenos Airesu) te među iseljeništvom slovio kao glavni »Austrijak«.

Prvi svjetski rat dovest će do snažne politizacije među našim iseljenicima. Jedni će se svrstati uz Radeljaka i »Zajednicu« i imat će blagonaklon stav prema Austro-Ugarskoj, tj. tražit će rješenje hrvatskog problema u njenom okviru (na principu trijalizma) dok će drugi raditi na njenom rušenju i stvaranju zajedničke države Južnih Slavena. U tom cilju potonji će osnovati političku organizaciju *Jugoslavensku narodnu obranu* sa sjedištem u Valparaisu. Ovoj organizaciji pristupit će velik broj politiziranih iseljenika koji su trebali činiti osnovicu, izgleda tek projektiranog HRVATSKOG SAVEZA. Iz citiranog najužeg rukovodstva ove organizacije u JNO se od njenog samog osnutka ističu: Baburizza (predsjednik JNO), Stričić (urednik »Jugoslavenske države« službenog glasila JNO), Josip Marković (predsjednik ogranka JNO »Jadran« u Buenos Airesu), Bencur (predsjednik ogranka JNO »Dalmacija« u Punta Arenasu), Bonačić (delegat ogranka »Dalmacija« na osnivačkom kongresu JNO u Antofagasti 23. siječnja 1916.), Carlesi (tajnik Uprave JNO) itd.

Izgleda da je posljednje društvo naših iseljenika u Južnoj Americi do prvog svjetskog rata bilo ujedno i prvo »žensko« društvo. Naime, hrvatske iseljenice u Punta Arenasu osnovale su u siječnju 1914. godine svoje »gospojinsko društvo« HRVATSKA ŽENA. Poziv na osnivanje ujedno označuje i intenciju ovog društva: »Naša je namjera ustanovit ovo naše društvo pod imenom »Hrvatska žena«, kratak naslov i samo dvije riječi, ali mile drugarice da budemo ovog imena, potrebno je da sa svim žarom našega srдца zagrlimo hrvatsku ideju, te da se neumorno borimo u svakom pogledu za napredak naše hrvatske stvari pa bilo to privatno, društveno ili u obiteljskom krugu.

Najprva je naša dužnost da živo radimo kako bismo ušćuvale onaj najljepši dar, dar najveće vrijednosti a to je naš milozvučni hrvatski jezik. Za njega trebamo da se borimo jer po njemu smo sve što jesmo. Svaka prava Hrvatica mora da nastoji da se u njezinoj obitelji govori samo hrvatski. Svaka prava Hrvatica mora da nastoji da se rešpetira naš materinski hrvatski jezik jer nam je to od velike potrebe, budući da smo se zanemarili u tom pogledu. (...) U ovom slučaju mi žene igramo veliku ulogu.«¹⁵⁵

U svom pozivu žene dalje pozivaju da se nabavke obavljaju kod naših trgovaca (»svoj k svome«) te da se tom prilikom iznštira da od trgovaca budu poslužene na hrvatskom.

Jedan od ciljeva HRVATSKE ŽENE bio je da se pomaže ženama u domovini.

* * *

Hrvatska iseljenička društva nastala u Južnoj Americi do 1. svjetskog rata odigrala su pozitivnu ulogu u životu tog dijela našeg iseljenog naroda. To se očitovalo kroz:

1. Neposrednu materijalnu korist koju su iseljenici imali u slučajevima za koje je to bilo predviđeno u pravilnicima društava
2. Usporavanje asimilacije
3. Ispravno zauzimanje stava prema položaju Hrvatske u Austro-Ugarskoj monarhiji, odnosno rješenju hrvatskog problema

Na žalost rezultati primarne svrhe zbog koje su se iseljenici učlanjivali u društva (pomoć u slučaju bolesti, nesreće, smrti itd.) najmanje su nam po-

¹⁵⁵ A-JNO, dok. 2394.

znati. Za to su krivi posrednici u dosadašnjoj našoj spoznaji o ovim društvima. Naime u nemogućnosti da dođemo do arhiva ovih društava (ukoliko ovi uopće još i postoje) služili smo se uglavnom podacima iz iseljeničkog i domaćeg tiska onog vremena (dopisi iseljenika) odnosno člancima koje su pisali iseljenici a imaju memoarski značaj. Obraćajući se javnosti, svi su pisci redovito davali o društvima one podatke za koje su u određenom trenutku smatrali da su najvažniji, a to su politička opredjeljenja društava odnosno njihovog članstva. Svakodnevni rad u društvima oni su smatrali manje važnim i nezanimljivim za one kojima su se obraćali. Zbog toga o neposrednoj iseljeničkoj koristi od učlanjenja u društvo možemo samo nagađati. No isto tako čini nam se da nećemo upasti u zamku jednostrana informiranja ako ustvrdimo da su gotovo sva hrvatska iseljenička društva osnovana u Južnoj Americi do prvog svjetskog rata, bez obzira na osnovni značaj koja su imala u trenutku utemeljenja, ipak bila izrazito politizirana.

Sama činjenica da su se iseljenici okupljali uvjetovala je da se usporavao proces njihove asimilacije u južnoameričke nacije. Druženjem oni su među ostalim, održavali jednu od bitnih nacionalnih značajki — materinski jezik. A da su bili svjesni koliko je jezik važan čimbenik u očuvanju nacionalne svijesti, najbolje govori podatak da je u nekim statutima bilo izričito određeno da je službeni jezik u društvu hrvatski. Osim toga preko društava su se održavala i druga nacionalna svojstva poput pjesme, glazbe, plesa, nošnje itd. Posebna pažnja posvećivana je zastavama društva. To su bile redovito hrvatske trobojnice s uvezenim natpisom dotičnog društva. Iznijeli smo slučajeve gdje su zastave bile specijalno izrađivane (poneke i u domovini) te na naj-svečaniji način posvećivane. Poštovanje prema nacionalnoj povijesti iskazivano je ukrašavanjem društvenih prostorija sa slikama koje su prikazivale motive iz povijesti. Isto tako su se u prostorijama često nalazili i portreti istaknutih Hrvata, a neki živući od njih bili su proglašavani počasnim članovima, poput Strossmayera a najčešće Jurja Biankinija. Važna stvar u očuvanju nacionalne svijesti bila je mogućnost da se u društvenim prostorijama mogu čitati listovi iz domovine i to u prvom redu oni koji su se kritički odnosili prema položaju Hrvatske u Monarhiji, boreći se za njenu afirmaciju poput »Narodnog lista«, »Crvene Hrvatske«, »Novog lista« itd.

Rezultati rada u ovim društvima najviše su došli do izražaja za vrijeme prvog svjetskog rata. Hrvatski iseljenici, članovi dotad postojećih društava, u velikoj većini zauzeli su antiaustrougarski stav i aktivno sudjelovali u pokretu za stvaranje zajedničke države Južnih Slavena. Pri tome su osnovali *Jugoslavensku narodnu obranu* koja je bila sastavljena od ogranaka kojima su okosnicu često činila upravo postojeća hrvatska iseljenička društva ili njihovi članovi.

Resumen

EXAMEN DE ASOCIACIONES DE LOS EMIGRANTES CROATAS EN AMÉRICA DEL SUR HASTA LA I.^a GUERRA MUNDIAL

Ljubomir Antić

La emigración desde Croacia hacia América del Sur comenzó a manifestarse de un modo más intenso a partir de los años 70 del siglo XIX. Se calcula que, en el período hasta la I.^a Guerra Mundial, de Croacia se marcharon rumbo a este continente entre 25 y 50 miles de personas. En la enorme mayoría, emigraban los croatas de Dalmacia procedentes de la región al sur de Split y de las islas adyacentes, sobre todo de Brač. Las causas de la emigración fueron de índole económica, es decir, debidas al atraso económico de Dalmacia, tal atraso teniendo sus raíces en la desfavorable posición política de esta provincia dentro de los marcos de la parte austríaca de la Monarquía.

Sin prestar atención al desarrollo económico de Dalmacia, las autoridades austrohúngaras aplicaron el mismo tipo de tratamiento también a sus súbditos emigrados, procedentes de esta provincia. Así p. ej. las autoridades solían tardar mucho en abrir sus consulados en las localidades donde ya se habían creado las colonias de emigrantes croatas y, cuando los abrían, frecuentemente nombraban a los cónsules entre personas que no sabían la lengua croata ni mostraban interés alguno para asistirles a solucionar los problemas específicos de los emigrados. Abandonados a sí mismos, los croatas emigrados en América del Sur muy temprano empezaron a organizarse por su propia cuenta, llegando a crear en este período unas cuarenta asociaciones con varia finalidad: de auxilio, de bomberos, deportivas, festivas . . . Las más conocidas asociaciones fueron creadas en las más importantes colonias croatas. Así, en 1882 en Buenos Aires se fundó SLAVJANSKO DRUŠTVO UZAJAMNE POMOCI (Asociación eslava de asistencia mutua), en 1894 en Antofagasta se inauguró SLAVJANSKO PRIPOMOČNO DRUŠTVO (Asociación auxiliar eslava) y, en 1899 en Punta Arenas, HRVATSKO DOBROTVORNO DRUŠTVO (Asociación croata de beneficencia). Al lado de tales asociaciones también iba desarrollándose el periodismo, algunos de los periódicos haciéndose sus órganos oficiales.

Concientes de las causas de la emigración y siguiendo los acontecimientos políticos en la patria a través de la prensa que les llegaba de allí (se leía en particular «Narodni list» de Zadar), un considerable número de emigrantes fueron politizados oponiéndose a la política austrohúngara y declarándose en favor de la emancipación de Croacia. Tal atmósfera dominaba en casi todas las asociaciones. A través de ellas los emigrados emprendían muchas acciones

reuniendo fondos para las instituciones nacionales croatas, ya sea para los individuos perseguidos en la patria. Además, a menudo reaccionaban contra la opresión nacional de su pueblo organizando mitines de protesta y haciendo declaraciones. Reaccionaron en especial en favor del movimiento popular en Croacia en los años 1903—1904 y, también, con motivo de las Guerras Balcánicas en 1912—13.

Como el alcance de actividades de esas asociaciones fue limitado, en general exclusivamente al ámbito de una colonia, y como las ambiciones de los emigrados iban creciendo, en vísperas de la I.^a Guerra Mundial nació la idea de crear HRVATSKI SAVEZ (Alianza croata) que en el seno de una organización única reuniera a todos los croatas en América del Sur. El objetivo principal de la Alianza fue «organizar al pueblo croata en América del Sur en un ejército popular, para que en cualquier ocasión, en palabras y en hechos, sea hijo orgulloso de su, antaño gloriosa y hoy oprimida, patria croata». Este intento fracasó por la desunión en cuanto a las actitudes adoptadas respecto a la Monarquía Austrohúngara durante la I.^a Guerra Mundial.

Sin embargo, las asociaciones cumplieron con sus propósitos. A los emigrantes bien organizados eso les aumentaba el prestigio tanto entre los nativos como también entre los demás grupos de inmigrantes. Además, éstas mayormente ya realizaron los fines para los cuales habían sido creadas, es decir, la asistencia mutua, los pasatiempos, etc. Pero el mérito principal y perenne de todas estas asociaciones consiste en que, en el cuadro de sus actividades, fomentaban y conservaban viva la conciencia nacional entre los croatas residentes en este continente, impidiendo o disminuyendo los efectos de su asimilación dentro de las naciones sudamericanas.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 17

Z A G R E B

1984.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATIČKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859,1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SRH pod br. UP-547,2 — 84 — 1984

RADOVI 17

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANDRIĆ mr Jasna, Filozofski fakultet, Zagreb
ANTIĆ dr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija Krčka 1, Zagreb
ANTOLJAK dr Stjepan, Zajčeva 31, Zagreb
BERTOSA dr Miroslav, Karličeva 12, Pula
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
JURIĆ Radomir, Arheološki muzej, Zadar
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 12, Zagreb
LUCIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SHH, Zagreb
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
RAUKAR dr Tomislav, Filozofski fakultet, Zagreb
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet, Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
SZABO dr Agneza, Muzej grada Zagreba
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb